

Marcus Tullius Cicero

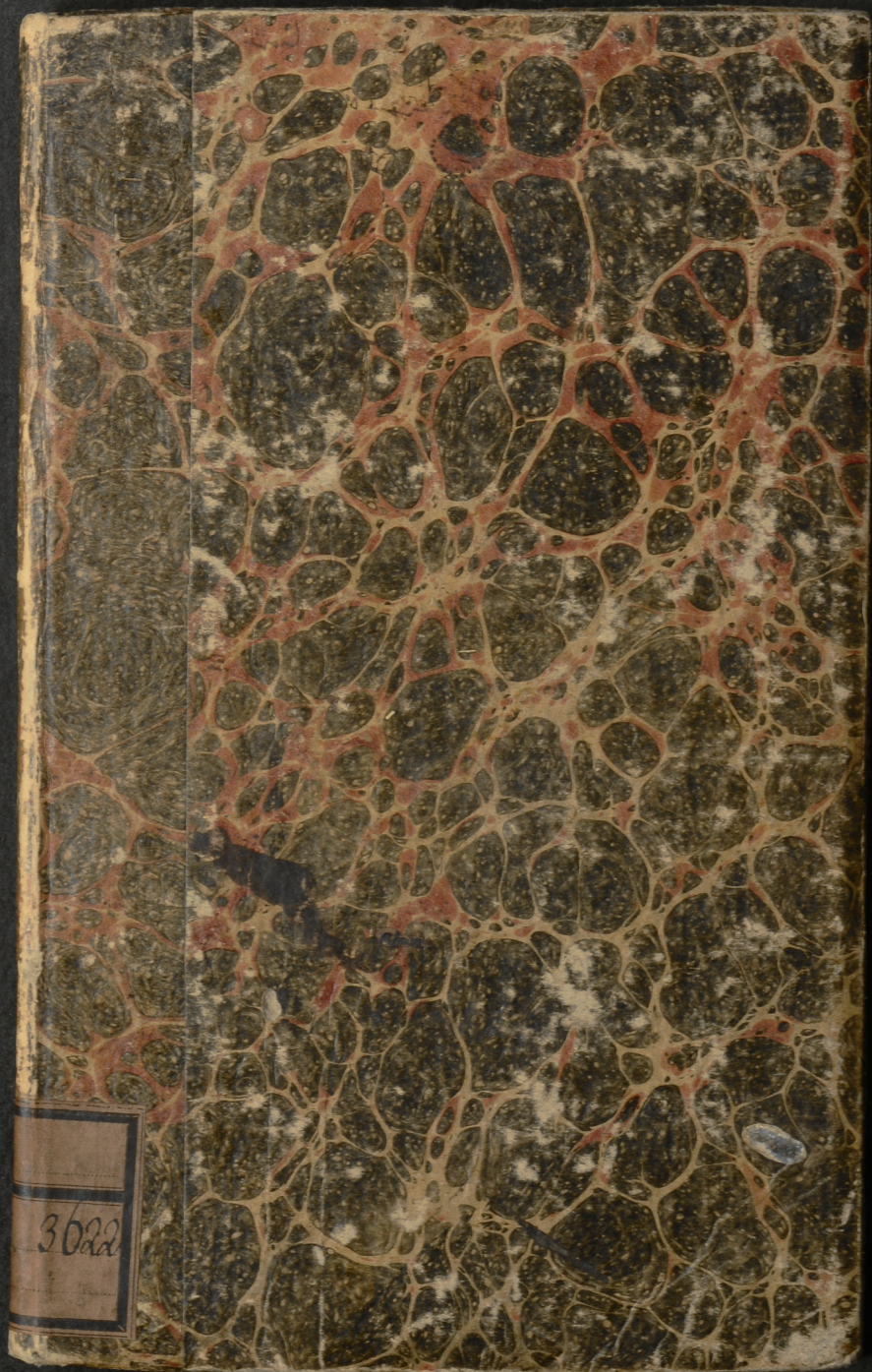
M. Tulli Ciceronis De Legibus Libri Tres

Lipsiae: Schwickertus, 1796

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn814171974>

Druck Freier Zugang

3622

Universitäts
Bibliothek
Rostock

http://purl.uni-rostock.de/rostdok/ppn814171974/phys_0001

DFG

42

20147

Cd-3622.

M. TULLI CICERONIS
DE LEGIBUS

LIBRI TRES

RECENSUIT

IOANNES AUGUSTUS GOERENZ

*Guillaume
Jose
Wickede*

ADIUNCTA EST DIVERSITAS
LECTIONIS ERNESTIANAE

LIPSIAE
SUMTIBUS E. B. SCHWICKERTI
MDCCLXXXVI

M. JULII CÆSARIS
DE LEGIBUS

300
Bibliotheca
Academica
Rostochiensis

M. TULLI CICERONIS
DE LEGIBUS
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

Atticus. Lucus quidem ille, et haec Arpi-
natum quercus agnoscitur, saepe a me
lectus in Mario. Si manet illa quercus, haec
est profecto: etenim est sane vetus. *Quintus.*
Manet vero, Attice noster, et semper manebit.
fata est enim ingenio. Nullius autem agricolae
cultu stirps tam diuturna, quam poetae versu,
feminari potest. *Att.* Quo tandem modo,
Quinte? aut quale est istuc, quod poetae ferunt?
mihi enim videris, fratrem laudando, suffragari
tibi. *Qu.* Sit ita sane. Verum tamen, dum ² la-
tine loquentur litterae, quercus huic loco non
deerit, quae Mariana dicatur: eaque, ut ait
Scaevola de fratris mei Mario,

Canescet Jaeclis innumerabilibus.

Nisi forte Athenae tuae sempiternam in arce
oleam tenere potuerunt, aut, quod Homeri-

² latinae.

A

cus Vlixes Deli se proceram et teneram palmam vidisse dixit, hodie monstrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura stare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

- Nuntia fulva Iovis, miranda visa figura,*
nunc sit haec. Sed quum eam tempestas, vetustasve consumserit, tamen erit his in locis quercus, quam Marianam quercum vocent.
- 3 *Att.* Non dubito id quidem: sed hoc iate non ex te, Quinte, quaero, verum ex ipso poeta, tuine versus hanc quercum seuerint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis.
- Marcus.* Respondebo tibi equidem, sed non ante, quam mihi tu ipse responderis, Attice: ² certe non longe a tuis aedibus inambulans, post excessum suum Romulus Proculo Iulio ³ dixerit, se deum esse, et Quirinum vocari, templumque sibi dedicari in eo loco iusserit: et Athenis, non longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam ³ sustulerit? sic enim est tra-
- 4 ditum. *Att.* Quorsum tandem, aut cur ista quaeris? *M.* Nihil sane, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quae isto modo memoriae sint prodita. *Att.* Atqui multa quaeruntur in Mario, fictane, an vera sint: et a nonnullis, quod in recenti memoria, et in Arpinati homine, vel seueritas a te postulatur. *M.*

² num.

³ intelligas nec ne.

Et me hercule, ego me cupio non mendacem putari; sed tamen nonnulli isti, Tite, faciunt imperite, qui in isto periculo, non vt a poeta, sed vt a teste veritatem exigant. nec dubito, quin iidem, et cum Egeria collocutum Numam, et ab aquila Tarquinio apicem impostum putent. Q. Intelligo, te, frater, alias in ⁵ historia leges obseruandas putare, alias in poemate. M. Quippe quum in illa ad veritatem ⁴ quaeque referantur, in hoc ad delectationem pleraque. quanquam et apud Herodotum, patrem historiae, et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae. + 432

Att. Teneo, quam optabam, occasio. II. nem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? *Att.* Postulatur a te iamdiu, vel flagitur potius historia. sic enim putant, te illam tractante, effici posse, ut in hoc etiam genere Graeciae nihil cedamus. Atque, ut audias, quid ego ipse sentiam, non solum mihi videris eorum litteris, qui studiis delectantur, sed etiam patriae debere hoc munus; vt ea, quae salva per te est, per te eundem sit ornata: abest enim historia litteris nostris, vt et ipse intelligo, et ex te persaepe audio. Potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe quum sit opus, vt tibi quidem videri solet, vnum hoc oratorium maxime. Quam ob rem aggredere, ⁶ quaesumus, et sane ad hanc rem tempus,

A 2

4 Quinte.

quae est a nostris hominibus adhuc aut igno-
 rata, aut relicta. Nam post annales pontifi-
 cum maximorum, quibus nihil potest esse
⁵ incommius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui
 semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem,
 aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias;
 quamquam ex his alius alio plus habet virium,
 tamen quid tam exile, quam isti omnes? Fan-
 nii autem ⁶ aetati coniunctus Antipater paullo
 inflavit vehementius, habuitque vires agrestes
 ille quidem atque horridas, sine nitore ac pa-
 laestra, sed tamen admonere reliquos potuit,
 ut accuratius scriberent. Ecce autem succes-
 sere huic Gellii, Clodius, Afellio; nihil ad
 Caelium, sed potius ad antiquorum languo-
 7 rem atque incitiam. Nam quid Macrum nu-
 merem? cuius loquacitas habet aliquid argu-
 tiarum; nec id tamen ex illa erudita Graeco-
 rum copia, sed ex librariolis Latinis: in ora-
 tionibus autem ⁷ multas ineptias; elatio sum-
 mam impudentiam. Sisenna, eius amicus,
 omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte
 nondum ediderunt, de quibus existimare non
 possumus, facile superavit. Is tamen neque
 orator in numero vestro unquam est habitus,
 et in historia puerile quiddam sectatur: ut
 unum Clitarchum, neque praeterea quemquam
 de Graecis legisse videatur; eum tamen velle
 duntaxat imitari, quem si assequi posset, ali-

⁵ iucundius.

⁶ aetate.

⁷ multus et ineptus, ad summam impudentiam.

quantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est munus: hoc a te expectatur: nisi quid Quinto videtur secus. Q. Mihi vero nihil: et saepe de isto collocuti sumus. sed est 8 quaedam inter nos parva dissensio. Att. Quae tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiat exordium. ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem aequalem aetatis suae memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego vero huic potius assentior. sunt enim maximae res in hac memoria, atque aetate nostra: tum autem hominis amicissimi, Cn. Pompeii laudes illustrabit: incurret etiam in illum memorabilem annum suum. quae ab isto malo praedicari, quam, ut aiunt, de Remo et Romulo. M. Intellego equidem a me istum laborem iamdiu postulari, Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur vacuum tempus et liberum. neque enim occupata opera, neque impedito animo restant suscipi potest. utrumque opus est, et cura vacare, et negotio. Att. Quid? ad cetera — quae scripsisti plura, quam quisquam e nostris — quod tibi tandem tempus vacuum fuit concessum? M. Subseciva quaedam tempora incurrunt, quae ego perire non patior: ut, si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quae scribimus. Historia vero nec institui potest, nisi praeparato otio; nec exiguo tem-

pore absolui: et ego animi pendere soleo, quum, semel quid orsus, traducor alio; neque tam facile interrupta contexo, quam ab-
 10 soluo instituta. *Att.* Legationem aliquam nimirum ista oratio postulat, aut eiusmodi quampiam cessionem liberam atque otiosam. *M.* Ego vero aetatis potius vacationi confidebam, quum praesertim non recusarem, quominus, more patrio sedens in folio, consulentibus responderem, senectutisque non inertis grato atque honesto fungerer munere. sic enim mihi liceret, et istius rei, quam desideras, et multis uberioribus atque maioribus, operae,
 IV. quantum vellem, dare. *Att.* Atqui vereor, ne
 11 istam causam nemo noscat: tibi que semper dicendum sit, et eo magis, quod te ipse mutasti, et aliud dicendi instituisti genus: ut quemadmodum *Rofcius*, familiaris tuus, in senectute numeros in cantu ⁸ ceciderat, ipsasque tardiores fecerat tibias: sic tu a contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliquid, ⁷ uti iam oratio tua non multum a philosophorum lenitate absit. quod sustinere quum vel summa senectus posse videatur, nullam tibi a cau-
 12 sis vacationem video dari. *Q.* At mehercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendum dedisses. quam ob rem, quum placebit, experiendum tibi censeo. Id, siquidem, *Quinte*, nullum esset in expe-

⁸ cecinerat. ⁷ ut.

riendo periculum. Sed vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam, atque ad illam causarum operam, ad quam ego nunquam, nisi paratus et meditatus, accedo, adiungatur haec iuris interpretatio, quae non tam mihi molesta sit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, sine qua ad nullam maiorem unquam causam sum ausus accedere. *Att.* Quin igitur ista ipsa explicas ¹³ nobis his subcesivis, ut ais, temporibus, et conscribis de iure civili subtilius, quam ceteri? Nam a primo tempore aetatis iure studere te memini, quum ipse etiam ad Scaevolam ventitarem: neque unquam mihi visus es ita te ad dicendum dedisse, ut ius civile contemneres.

M. In longum sermonem me vocas, Attice: quem tamen, nisi Quintus aliud quid nos agere mavult, suscipiam: et, quoniam vacui sumus, dicam. *Q.* Ego vero libenter audierim. quid enim agam potius? aut in quo melius hunc consumam diem? *M.* Quin igitur ¹⁴ ad illa spatia nostra sedesque pergimus? ubi, quum fatis erit ² deambulatum, requiescimus. nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quaerentibus. *Att.* Nos vero: et hac quidem adire, si placet, per ripam et umbram. Sed iam ordire explicare, quaeso, de iure civili quid sentias. *M.* ³ Egone? sum-

² ambulatum.

³ Ego memini. *Mens auctoris est: Egone explicem, quid sentiam de iure civ.? Sentio vero hoc —*

mos fuisse in civitate nostra viros, qui id interpretari populo, et responditare soliti sint: sed eos magna profectos, in parvis esse versatos. Quid enim est tantum, quantum ius civitatis? quid autem tam exiguum, quam est munus hoc eorum, qui consuluntur? quamquam est populo necessarium. Nec vero eos, qui ei muneri praesuerunt, universi iuris expertes fuisse existimo, sed hoc civile, quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populum praestare voluerunt. Id autem incognitum⁴ est minus, quam in usu necessarium. Quamobrem, quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de fillicidiorum ac de parietum iure? aut ut stipulationum et iudiciorum formulas componam? quae et scripta sunt a multis diligenter, et sunt humiliora, quam illa, quae a vobis expectari puto. *Att.*
 V. Atqui, si quaeres, ego quid expectem: quoniam scriptum est a te de optimo reipublicae statu, consequens esse videtur, ut scribas tu idem de legibus. sic enim fecisse video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. *M.* Visne igitur, ut ille Crete cum Clinia, et cum Lacedaemonio Megillo, aestivo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Cnossiorum et spatii silvestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publica-

⁴ est, minusque in u. n.

rum, ac de optimis legibus disputat: sic nos inter has procerissimas populos, in viridi opaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quaeramus iisdem de rebus aliquid uberius, quam forensis usus desiderat? *Att.* Ego vero ¹⁶ ista audire cupio. *M.* Quid ait Quintus? *Q.* Nulla de re magis. *M.* Et recte quidem, nam sic habetote, nullo in genere disputandi magis honeste patefieri, quid sit homini tributum natura; quantam vim rerum optimarum mens humana contineat; cuius muneris colendi efficiendique causa nati et in lucem editi sumus; quae sit coniunctio hominum, quae naturalis societas inter ipsos. his enim explicatis, fons legum, et iuris inveniri potest. *Att.* Non ergo a praetoris edicto, ut plerique nunc, neque ¹⁷ a XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. *M.* Non enim id quaerimus hoc sermone, Pomponi, quemadmodum caveamus in iure, aut quid de quaque consultatione respondeamus. Sit ista res magna, sicut est: quae quondam a multis claris viris, nunc ab uno, summa auctoritate, et scientia sustinetur: sed nobis ita complectenda in hac disputatione tota causa universi iuris est ac legum, ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam, et angustum locum concludatur [naturae.] Natura enim iuris explicanda est nobis, eaque ab hominis repetenda natura: considerandae leges, quibus civitates regi debeant: tum haec

tractanda, quae composita sunt et descripta, iura et iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quae vocantur iura
 VI. civilia. Q. Alte vero, et, ut oportet, a capi-
 18 te, frater, repetis, quod quaerimus: et qui aliter ius civile tradunt, non tam iustitiae, quam litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quinte: ac potius ignorantio iuris litigiosa est, quam scientia. Sed haec postterius, Nunc iuris principia videamus.

Igitur doctissimis viris proficisci placuit a lege: haud scio an recte, si modo, ut iidem definiunt, Lex est ratio summa, insita in natura, quae iubet ea, quae facienda sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio quum est in hominis mente confirmata et confecta, lex est.
 19 Itaque arbitrantur, prudentiam esse legem, cuius ea vis sit, ut recte facere iubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Graeco putant nomine, a suum cuique tribuendo appellatam: ego nostro a legendo. nam ut illi aequitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus; et proprium tamen utrumque legis est. Quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerumque videri solet: a lege ducendum est iuris exordium, ea est enim naturae vis: ea mens ratioque prudentis: ea iuris atque iniuriae regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit, et eam legem, quae scripto sancit quod vult, aut iubendo, aut vetando, ut vul-

gus, appellare. Constituendi vero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quae saeculis omnibus ante nata est, quam scripta lex ulla, aut quam omnino civitas constituta. *Q.* Com- 20
modius vero, et ad rationem instituti sermonis sapientius. *M.* Visne ergo, ipsius iuris ortum

a fonte repetamus? quo invento non erit dubium, quo sint haec referenda, quae quaerimus. *Q.* Ego vero ita faciendum esse censeo.

Att. Me quoque adscribito fratris sententiae.

M. Quoniam igitur eius reipublicae, quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status, omnesque leges accommodandae ad illud civitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris a natura, qua duce est nobis omnis disputatio explicanda.

Att. Rectissime: et quidem ista duce errari nullo pacto potest.

M. Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, — VII.
(nam Quinti novi sententiam ~~++~~ deorum im- 21
mortalium ^{VI. et natura} virtute, cura,) ratione, potestate,
mente, numine, (sive quod est aliud verbum,
quo planius significem, quod volo,) naturam
omnem regi? nam si hoc non probas, ab eo *Att.*
nobis causa ordianda est potissimum. *Att.*
Do sane, si postulas. etenim propter hunc
contentum avium strepitumque fluminum,
non vereor, condiscipulorum nequis audiat.

^s vi, natura.

M. Atqui cavendum est. solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci. nec vero ferent, si audierint, te primum caput ⁶ viri optimi prodidisse: in quo scripsit, *Nihil curare deum, nec sui, nec alieni.* *Att.* Perge, quaeso, nam id, quod tibi concessi, ⁷ quorsus pertineat, exspecto. *M.* Non faciam longius, huc enim pertinet. Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis et consilii, quem vocamus Hominem, praeclara quaedam conditione generatum esse a supremo Deo. solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis et cogitationis, quum cetera sint omnia expertia. Quid est autem, non dicam in homine, sed in omni coelo atque terra, ratione divinius? quae, quum adolevit atque ²³ perfecta est, nominatur rite Sapientia. Est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaque et in homine, et in deo, prima homini cum deo rationis societas. Inter quos autem ratio, inter eos etiam recta ratio communis est. Quae quum sit lex, lege quoque ⁸ conciliati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est. Quibus autem haec sunt inter eos communia, et civitatis eiusdem habendi sunt. Si vero iisdem imperiis et potestatibus

⁶ libri. ⁷ quorsum. ⁸ confociati.

⁹ parent: multo etiam magis parent huic coel. d.

parent, id multo etiam magis. Parent autem huic coelesti descriptioni, mentique divinae, et praepotenti Deo; ut iam univ^{er}sus hic mundus, una civitas ^{fit} communis deorum atque hominum existimanda.

Et quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoque praeclarior; ut homines deorum agnatione et gente teneantur. Nam quum de natura omni quae VIII. ritur, disputari solet — ¹ et nimirum ² ista 24 sunt, ut disputantur — perpetuis cursibus, conversionibus coelestibus exstitisse quandam maturitatem ferendi generis humani: quod sparsum in terras atque satum, divino auctum sit animorum munere. quumque alia, quibus cohaerent homines, e mortali genere sumserint, quae fragilia (essent) et caduca; sint. animum tamen esse ingeneratum a deo: ex quo vere vel agnatio nobis cum coelestibus vel genus, vel stirps appellari potest. itaque ex tot generibus nullum est animal, praeter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipsisque in hominibus nulla gens est neque tam ^[in] mansueta, neque tam fera, quae non, etiam si ignoret, qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat 25

¹ Noli hanc loquendi rationem, auctori solemnem, in glossa ponere. ² ita.

Deum, qui, unde ortus fit, quasi recordetur, ac noscat.

Iam vero virtus eadem in homine, ac deo est, neque ²ullo ¹alio ³ in genere praeterea. est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summum perducta natura. est igitur homini cum deo similitudo. Quod quum ita sit, quae tandem potest esse propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates et usus, tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea, quae gignuntur, donata consulto nobis, non fortuito nata videantur: nec solum ea, quae frugibus atque bacis terrae foetu profunduntur, sed etiam pecudes: quod perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad vespendum pro-

26 creatas. Artes vero innumerabiles repertae sunt, docente natura. quam imitata ratio, res ad vitam necessarias sollerter consecuta est, IX. Ipsum autem hominem eadem natura non solum celeritate mentis ornavit, sed etiam sensus, tamquam satellites, attribuit, ac nuntios: et rerum plurimarum ⁴obscuras, nec satis [claras] intelligentias enūdavit, quasi fundamenta quaedam scientiae: figuramque corporis habilem, et aptam ingenio humano dedit. nam quum ceteras animantes abiicisset ad partum, solum hominem erexit, ad coelique, quasi cognationis domiciliique pristini conspectum

³ ingenio.

⁴ obscurarum necessarias.

excitavit: tum speciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam et oculi nimis arguti, quemadmodum ²⁷ animo affecti ⁵ sumus, loquuntur: et is, qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse, praeter hominem, potest, indicat (mores:) cuius vim Graeci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quae conciliatrix est humanae maxime societatis. Neque enim omnia sunt huius disputationis, ac temporis: et hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legis, expressit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generavit et ornavit Deus, perspicuum sit illud (ne omnia differantur) ipsam per se naturam longius progredi: quae etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima et inchoata intelligentia, genera cognovit, confirmat ipsa per se rationem, et perficit.

Att. Dii immortales, quam tu longe iuris X. principia repetis! atque ita, ut ego non modo ²⁸ ad illa non properem, quae expectabam a te de iure civili, sed facile patiar, te hunc diem vel totum in isto sermone consumere, sunt enim haec maiora, quae aliorum causa fortasse complecteris, quam ipsa illa, quorum haec

⁵ sumus.

causa praeparantur: *M.* Sunt haec quidem magna, quae nunc breviter attinguntur: sed omnium, quae in hominum doctorum disputatione versantur, nihil et profecto praestabilius, quam plane intelligi, nos ad iustitiam esse natos, neque opinione, sed Natura constitutum esse ius. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemque perspexeris. Nihil est enim unum uni tam simile, tam par, quam omnes inter nosmetipfos sumus. Quod si depravatio consuetudinum, si opinionum vanitas non imbecillitatem animorum torqueret et flecteret, quocumque coepisset: sui nemo ipse tam similis esset, quam omnes sunt omnium. itaque quaecumque est
 29 hominis definitio, una in omnes valet. Quod argumenti satis est, nullam dissimilitudinem esse in genere. quae si esset, non una omnes definitio contineret. Etenim ratio, qua una praestamus beluis, per quam coniectura valeamus, argumentamur, refellimus, differimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est communis, doctrinam differens, discendi quidem⁶ facultate par. nam et sensibus eadem omnia comprehenduntur: et ea, quae movent sensus, itidem movent omnium: quaeque in animis imprimuntur, de quibus antea dixi, inchoatae intelligentiae, similiter in omnibus imprimuntur: interpretumque est mentis oratio,
 31 verbis discrepans, sententiis congruens. Nec

⁶ facultas.

est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam nactus, ad virtutem pervenire non possit. Nec solum in rectis, sed etiam in praxi. XI. vitatibus, insignis est humani generis similitudo. nam et voluptate capiuntur omnes: quae etsi illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam simile naturalis boni. 7 lenitate enim et suavitate delectans, sic ab errore mentis, tamquam salutare aliquid, asciscitur: similique inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturae: vita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturae interitus videtur sequi. Propterque 32 honestatis et gloriae similitudinem, beati, qui honorati sunt, videntur: miseri autem, qui inglorii. molestiae, laetitiae, cupiditates, timores, similiter omnium mentes pervagantur: nec, si opiniones aliae sunt apud alios, idcirco, qui canem, et felem, ut deos, colunt, non eadem superstitione, qua ceterae gentes, conflantur. Quae autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum et beneficii memorem diligit? quae superbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus, quum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod recte vivendi ratio meliores efficit. Quae si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus

7) laevitate.

B

prius. *Att.* Nos vero nihil: ut pro utroque respondeam.

XII. *M.* Sequitur igitur, ad participandum
 33 alium ab alio, communicandumque inter
 omnes jus, nos natura esse factos; atque
 hoc in omni hac disputatione sic intelligi vo-
 lo ⁸ [quod dicam, natura^m esse]: tantam au-
 tem esse corruptelam malae consuetudinis,
 ut ab ea tamquam igniculi exstinguantur a
 natura dati, exorianturque, et confirmentur
 vitia contraria. Quod si, quo modo est
 34 natura, sic iudicio homines *humani* (ut ait
 poeta) *nihil a se alienum putarent*, coleretur
 jus aequae ab omnibus. quibus enim ratio a
 natura data est, iisdem etiam recta ratio data
 est: ergo et lex, quae est recta ratio in ju-
 bendo, et vetando: si lex, jus quoque. at
 omnibus ratio. jus igitur datum est omnibus.
 recteque Socrates execrari eum solebat, qui
 34 primus utilitatem a natura sejunxisset. ⁹ id
 enim querebatur caput esse exitiorum
 omnium. Vnde etiam illa Pythagorea vox
¹ [τατων Φιλων κοινα και Φιλιαν ισοτητα]. Ex
 quo perspicitur, quum hanc benivolentiam
 tam late longeque diffusam vir sapiens in ali-
 quem pari virtute praeditum contulerit. tum
 illud effici, quod quibusdam incredibile vi-
 deatur, fit autem necessarium; ut ² nihil
 sese plus, quam alterum diligit. Quid enim
 est, quod differat, quum sint cuncta paria?

8) *Sine cancellis* quod dicam naturam esse. 9) Id —
 omnium; unde est illa. 1) *sine uncis*. 2) nihil.

quod si interesse quippiam tantulum modo potuerit, jam amicitiae nomen occiderit: cujus est ea vis, ut, simul atque sibi aliquid, quam alteri, maluerit, nulla sit. Quae praemuniuntur omnia reliquo sermone, disputationisque nostrae, quo facilius jus in natura esse positum, intelligi possit. De quo quum perpauca dixerem, tum ad jus civile veniam, ex quo haec omnis nata est oratio.

Q. Tu vero jam perpauca scilicet. ex iis XIII. enim, quae ³ dixisti Attico, videtur mihi ³⁵ quidem certe ex natura ortum esse jus. *Att.* An mihi aliter videri possit, quum haec jam perfecta sint: primum quasi muneribus deorum nos esse instructos et ornatos: secundo autem, unam esse hominum inter ipsos vivendi parem communemque rationem: ^{rationem} deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia et benivolentia, tum etiam societate juris contineri? quae quum vera esse recte, ut arbitror, concesserimus; qui jam licet nobis a natura leges et jura sejungere? *M.* Recte dicis: et res ³⁶ sic se habet. Verum philosophorum more, non veterum quidem illorum; sed eorum, qui quasi officinas ^{instruunt} instruxerunt sapientiae: quae fusa olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteque dicuntur. nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, naturae esse jus, disputarint. *Att.* Et scilicet

3) dixisti, Attico videtur, A c. VII. hucusque disputata, sunt ad Att. magis, quam Qu. referenda.

tua libertas differendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequa-
 37 re, sed auctoritati aliorum pareas? M. Non
 semper, Tite: sed iter hujus sermonis quod
 fit, vides. ad republicas firmandas, 4 et
 ad stabiliendas (j^{vires}ure), (et) sanandos (c^{ue}populos), omnis
 nostra pergit oratio. Quocirca vereor com-
 mittere, ut non bene provisã et diligenter
 explorata principia ponantur: nec tamen ut
 omnibus probentur, (nam id fieri non potest)
 sed ut iis, qui omnia recta atque honesta, per
 se expetenda duxerunt, et aut nihil omnino
 in bonis numerandum, nisi quod per seipsum
 laudabile esset, aut certe nullum habendum
 magnum bonum, nisi quod vere laudari sua
 38 sponte posset. his omnibus — sive in Aca-
 demia vetere, cum Speusippo, Xenocrate, Po-
 lemone manserunt: sive Aristotelem, 3 et
 Theophrastum, cum illis re congruentes,
 genere docendi paullum differentes, secuti
 sunt: sive, ut Zenoni visum est, rebus non
 commutatis, immutaverunt vocabula: sive
 etiam Aristonis difficilem atque arduam, sed
 jam tamen fractam et convictam sectam secu-
 ti sunt, ut, virtutibus exceptis atque vitiis,
 cetera in summa aequalitate ponerent — his
 39 omnibus haec, quae dixi, probantur. Sibi
 autem indulgentes, et corpori deservientes,
 atque omnia, quae sequantur in vita, quae-
 que fugiant, voluptatibus et doloribus pon-
 derantes, etiam si vera dicunt, (nihil enim

4) et ad stab. vires, san.

opus est hoc loco litibus) in hortulis suis jubemus dicere, atque etiam ab omni societate reipublicae, cujus partem nec norunt ullam, nec unquam nosse voluerunt, paullisper faceant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arcefila et Carneade recentem, exoremus, ut fileat. nam si invaserit in haec, quae satis scite nobis instructa et composita videntur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submovere non audeo.

Defunt hic fortasse nonnulla de peccati conscientia et scelerum poenis.

nam et in iis sine ⁵ ullis suffimentis expiati XIV. fumus. At vero scelerum in homines atque ⁴⁰ impietatum nulla expiatio est. Itaque poenas luunt non tam judiciis, — quae quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt; ⁶ ut sint, tamen per saepe falsa sunt — quam ut eos agitent, iniecerenturque furiae, non ardentibus taedis, sicut in fabulis, sed angore conscientiae, fraudisque cruciatu. Quod si homines ab injuria poena, non natura arcere deberet, quaenam sollicitudo vexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax umquam fuit, quin aut abnueret a se commissum esse facinus, aut justii sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemque facinoris a naturae jure aliquo quaereret. Quae si appellare au-

5) illius. 6) *Idem quod, fac ut sint, sunt, ubi sunt tamen.*

dent impii, quo tandem studio colentur a bonis? Quod si poena, si metus supplicii, non ipsa turpitudine, deterret ab injuriosa facinorosaque vita: nemo est injustus; aut incauti

41 potius habendi sunt improbi. Tum autem qui non ipso honesto movemur, ut boni viri sumus, sed utilitate aliqua atque fructu, calidi sumus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, et judicem? quid, in deserto loco nactus, quem multo auro spoliare possit, imbecillum atque solum? noster quidem hic natura justus vir, ac bonus, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet: is vero, qui nihil alterius causa facit, et metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus. Quod si negabit, se illi vitam erepturum, et aurum ablaturum; numquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe judicet, sed quod metuat, ne emānet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo do-

XV. cti, verum etiam agrestes erubescant! Jam

42 vero illud stultissimum, existimare omnia justa esse, quae scita sint in populorum institutis, aut legibus. Etiamne, si quae leges sint tyrannorum? si triginta illi Athenis leges imponere voluissent, aut, si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hae leges, justae haberentur? Nihilo, credo, magis illa, quam interrex noster tulit, ut dictator, quem vellet civium, indicta causa impune posset occidere, est enim unum jus, quo devincta est hominum socie-

tas, et quod lex constituit una. quae lex est
 recta ratio imperandi atque prohibendi: quam
 qui ignorat, is est injustus, sive est illa scri-
 pta usquam, sive nusquam. Quod si iustitia
 est obtemperatio scriptis legibus, institutis-
 que populorum, et si, ut iidem dicunt, uti-
 litate omnia metienda sunt; negliget leges,
 easque perrumpet, si poterit, is, qui sibi
 eam rem fructuosam putabit fore. Ita fit,
 ut nulla sit omnino iustitia; si neque natura
 est, et ea, quae propter utilitatem constitui-
 tur, utilitate alia convellitur. Atqui, si na- 43
 tura confirmatum^{us} jus non erit, virtutes
 omnes tollentur. ubi enim liberalitas, ubi pa-
 triae caritas, ubi pietas ubi aut bene merendi
 de altero, aut referendae gratiae voluntas pote-
 rit existere? nam haec nascuntur ex eo, quod
 natura propensi sumus addiligendos homines:
 quod fundamentum juris est: neque solum in
 homines obsequia, sed etiam in deos 7 caerimoniae
 religionesque tollentur: quas non
 metu, sed ea conjunctione, quae est homi-
 ni cum deo, conservandas puto. Quod si XVI.
 populorum iussis, si principum decretis, si
 sententiis iudicum, jura constituerentur; jus
 esset, latrocinari: jus, adulterare: jus, te-
 stamenta falsa supponere, si haec suffragiis
 aut scitis multitudinis probarentur. Quae si 44
 tanta potestas est stultorum sententiis atque
 iussis, ut eorum suffragiis rerum natura ver-
 tatur: cur non sanciant, ut, quae mala per-
 niciofaque sunt, habeantur pro bonis ac fa-

7) commate interpungitur.

lutaribus? aut cur, quum jus ex injuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam a mala, nulla alia nisi naturae norma dividere possumus.

Nec solum ⁸ jus (a) natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta, ac turpia. nam et communis intelligentia nobis notas res ⁹ efficit eas, quas in animis nostris inchoavit, ut honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia.

45 Haec autem in opinione existimare, non in natura posita, dementis est. Nam nec arboris, nec equi virtus, quae dicitur, (in quo abutimur nomine) in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est; honesta quoque et turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione universa virtus, eadem ejus etiam partes probarentur. Quis igitur prudentem, et, ut ita dicam, ⁸ catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa judicet? est enim virtus perfecta ratio, quod certe in natura est.

XVII. igitur omnis honestas eodem modo. Nam ut vera, et falsa, ut consequentia, et contraria, sua sponte, non aliena judicantur: sic constans et perpetua ratio vitae, quae est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. Nos ingenia juvenum ¹ ad ingenia: non item natura virtutes et vitia, quae existunt ab ingeniis, judicabuntur? an ea aliter quam honesta, et turpia?

8) jus et injuria a nat. dijudicantur. 9) efficit, easque — inchoat. 1) non item ad ingenia: naturae — an ea non aliter? honesta, et turpia, non.

non ad naturam referri necesse erit? Quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est. ipsum enim bonum, non est opinionibus, sed natura. nam ni ita esset, beati quoque opinione essent. quo quid dici potest stultius? quare, quum et bonum et malum natura judicetur, et ea sint principia naturae: certe honesta quoque et turpia simili ratione dijudicanda, et ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum va 47 *varietas* hominumque dissensio: et quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos putamus: illa, quae aliis sic, aliis secus, nec iisdem semper uno modo videntur, ficta esse ²⁾ dicimus. quod est longe aliter. Nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena depravat, non multitudinis consensus abducit a vero: animis omnes tenduntur insidiae, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros et rudes quum acceperunt, inficiunt, et flectunt, ut volunt, vel ab ea, quae penitus in omni sensu implicata infidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium: cujus blanditiis corrupti, quae natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernimus satis.

Sequitur ²⁾ *ut conclusa mihi jam haec sit XVIII.*
 omnis ratio) ³⁾ *id quod ante oculos ex iis est,*
 quae dicta sunt] et jus, et omne honestum,
 sua sponte esse expetendum. Etenim omnes

2) ducimus. 3) *sine uncis, parentheseos modo signis.*

viri boni ipsam aequitatem, et jus ipsum amant, nec est viri boni, errare, et diligere, quod per se non fit diligendum. Per se igitur jus est expetendum, et colendum. quod si jus: etiam justitia: ⁴ sic in ea reliquae quoque virtutes per se colendae sunt. Quid? liberalitas gratuita est an mercenaria? si sine praemio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubium, quin is, qui liberalis, benignusve dicitur, officium, non fructum sequatur. Ergo item justitia nihil ⁵ exprimit praemii, nihil pretii. per se igitur expetitur. eademque omnium virtutum causa atque sententia est. Atque etiam si emolumentis, non sua sponte virtus ⁶ expenditur, una erit virtus, quae malitia rectissime dicetur. Ut enim quisque maxime ad suum commodum refert, quaecumque agit, ita minime est vir bonus; ut, qui virtutem praemio metiuntur, nullam virtutem, nisi malitiam putent. Ubi enim beneficus, si nemo alterius causa benigne facit? ubi gratus, si non eum ipsum cernunt grati, cui referunt gratiam? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deserendus et abjiciendus est, desperatis emolumentis et fructibus. quo quid potest dici immanius? Quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum, et aequalitas, et justitia, per se expetenda. Quod ni ita est, omnino justitia nulla est. id enim injustissimum ipsum est, justitiae mercedem

4) in ea, 5) expetit. 6) expetitur.

quaerere. Quid vero de modestia, quid de XIX.
 temperantia, quid de continentia, quid de
 verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus?
 infamiaene metu non esse petulantes: an le-
 gum et iudiciorum? Innocentes ergo, et ve-
 recundi sunt, ut bene audiant, et ut rumo-
 rem bonum colligant? Erubescunt pudici
 etiam loqui de pudicitia. ac me nimis istorum
 philosophorum pudet, qui nullum vitium
 vitare, nisi iudicio ipso notatum, putant.
 Quid enim? possumus eos, qui a stupro ar- 51
 centur infamiae metu, pudicos dicere, quum
 ipsa infamia propter rei turpitudinem conse-
 quatur? nam quid aut laudari rite, aut vitu-
 perari potest, si ab ejus natura recesseris,
 quod aut laudandum, aut vituperandum pu-
 tes? an corporis pravitates, si erunt perin- 53
 signes, habebunt aliquid offensionis: animi
 deformitas non habebit? cujus turpitude ex
 ipsis vitiis facillime 7 percipi potest. quid
 enim foedius avaritia, quid immanius libi-
 dine, quid contentius timiditate, quid ab-
 jectius tarditate et stultitia dici potest? Quid
 ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut
 etiam pluribus; propter damna, aut detri-
 menta, aut cruciatus aliquos, miseros esse
 dicimus, an propter vim turpitudinemque
 vitiorum? quod item ad contrariam laudem
 in virtutem dici potest. Postremo, si pro- 52
 pter alias res virtus expetitur, melius esse
 aliquid, quam virtutem, necesse est. Pec-

7) percipi. *impudicitia.*

XXI. niamne igitur? an honores? an formam? an
 valitudinem? quae et, quum adsunt, perpar-
 va sunt; et, quam diu affutura sint, certum
 sciri nullo modo potest. an (quod turpissi-
 mum dictu est) voluptatem? at in ea quidem
 spernenda et repudianda virtus vel maxime
 cernitur.

XXII. Videtisne, quanta series rerum senten-
 tiarumque sit: atque ut ex alio alia nectan-
 tur? quin labebar longius, nisi me retinuis-
 sem. XX. Q. Quo tandem? libenter enim, fra-
 ter, ad istam orationem tecum prolaberer.
 M. Ad finem bonorum, quo referuntur, et
 cujus apiscendi causa sunt facienda omnia:
 controversam rem, et plenam dissensionis
 inter doctissimos, sed aliquando tamen judi-
 53 candam. Att. Qui istuc fieri potest, L. Gel-
 lio mortuo? M. Quid tandem id ad rem?
 Att. Quia 8. [me] Athenis audire ex Phae-
 dro meo memini, Gellium, familiarem tuum,
 quum proconsule ex praetura in Graeciam ve-
 nisset, Athenis philosophos, qui tum erant,
 in locum unum convocasse, ipsisque magno-
 pere auctorem fuisse, ut aliquando controver-
 siarum aliquem facerent modum. quod si
 essent eo animo, ut nollent aetatem in liti-
 bus conterere; posse rem convenire: et simul
 operam suam illis esse pollicitum, si posset
 inter eos aliquid convenire. M. Joculari
 istuc quidem, Pomponi, et a multis saepe
 derisum. sed ego plane vellem me arbitrum

8) sine cancellis.

inter antiquam Academiam et Zenonem datum. *Att.* Quo tandem istuc modo? *M.* Quia de re una solum dissident, de ceteris mirifice congruunt. *Att.* Ain tandem? una de re est solum dissensio? *M.* Quae quidem 54 ad rem pertineat, una: quippe quum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo juvaremur in vita, bonum esse decreverint: hic, nisi quod honestum esset, 9 [nihil] putarit bonum. *Att.* Perparvam vero controversiam dicis, ac non eam, quae dirimat omnia. *M.* Probe quidem sentis, si re, ac non verbis 10 dissident. *Att.* Ergo assen- XXI. tiris Antiocho familiari meo (magistro enim non audeo dicere) quocum vixi, et qui me ex nostris paene convellit hortulis, deduxitque in Academiam perpauculis passibus. *M.* Vir, 1 Tite, fuit ille quidem prudens et acutus, et in suo genere perfectus, mihi que, ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, necne, mox videro. hoc dico, controversiam totam istam posse sedari. *Att.* Qui 55 istuc tandem vides? *M.* Quia si, ut Chius Aristo, 2 dixisset solum bonum esse, 3 quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse, valde a Xenocrate, et Aristotele, et ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, et de omni vivendi

9) item absque cancellis. 10) dissident. 1) iste.

2) ut Chius Aristo dixit. 3) additur diceret.

ratione diffensio. Nunc vero quum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: divitias, va-
 litudinem, pulcritudinem, commodas res
 appellet, non bonas: paupertatem, debili-
 tatem, dolorem, incommodas, non malas:
 sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristo-
 teles: loquitur alio modo. Ex hac autem
 non rerum, sed verborum discordia, contro-
 versia nata est de finibus: in qua quoniam usu-
 captionem 4 XII tabulae inter quinque pedes
 esse voluerunt, depasci veterem possessionem
 Academiae ab hoc acuto homine non finemus;
 nec Mamilia lege finguli, sed ex iis tres arbi-
 56 tri fines regemus. Q. Quamnam igitur sen-
 tentiam dicimus? M. Requiri placere ter-
 minos, quos Socrates pegerit, iisque parere.
 Q. Praeclare, frater; jam nunc a te verba
 usurpantur civilis juris et legum: quo de ge-
 nere exspecto disputationem tuam. nam ista
 quidem magna dijudicatio est, ut ex te ipso
 saepe cognovi. (Sed certe res ita se habet,
 ut ex natura vivere, summum bonum fit, id
 est, vita modica, et apta virtute perfrui:
 aut naturam sequi, et ejus quasi lege vivere,
 id est, nihil, quantum in ipso fit, praeter-
 mittere, quo minus ea, quae natura postu-
 let, consequatur, quod inter haec velit vir-
 tute tamquam lege vivere.) Quapropter hoc
 dijudicari nescio an nunquam, sed hoc ser-
 mone certe non potest, si quidem id, quod
 4) usucap. XII. tabulae intra quinque -- noluerunt.

fufcepimus, perfecturi sumus. *Att.* At ego huc declinabam nec invitus. *Q.* Licebit XXII.
 alias: nunc id agamus, quod coepimus, quum 57
 praefertim ad id nihil pertineat haec de summo malo bonoque diffensio. *M.* Prudentissime, Quinte, dicis. nam quae a me adhuc dicta sunt,

* *Q.* Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondae, neque Zaleuci, nec nostras XII.
 XII tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo cum populis, tum etiam singulis hominibus 60
 dierno sermone leges vivendi, et disciplinam daturum. *M.* Est hujus vero disputationis, 58
 Quinte, proprium id, quod expectas: atque utinam esset ^{sanctissimae} etiam facultatis meae! Sed profecto ita se res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vivendi doctrina ducatur. Ita fit, ut mater omnium bonarum ^{rerum} ~~artium~~ sapientia sit: a cujus amore Graeco verbo philosophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil praestabilius hominum vitae datum est. haec enim una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cujus praecepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cupiam, sed Delphico deo tribueretur. Nam qui se ipse norit, primum 59
 aliquid sentiet se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod dedicatum, putabit; tantoque munere deorum semper dignum aliquid et faciet, et sentiet:

et, quum se ipse⁴ perspexerit, totumque tentarit; intelliget, quemadmodum a natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam: quoniam principia rerum omnium, quasi adumbratas intelligentias, animo ac mente conceperit: quibus⁵ illustratis, sapientia duce, bonum virum, et ob eam ipsam causam cernat se beatum fore.

XXIII. Nam quum animus, cognitis perceptisque
 60 virtutibus a corporis obsequio indulgentiaque discesserit, voluptatemque, sicut labem aliquam decoris, opprefferit, omnemque mortis, dolorisque timorem effugerit, societatemque caritatis coierit cum suis, omnesque natura conjunctos, suos duxerit, cultumque deorum et puram religionem susceperit, et exacuerit illam, ut oculorum, sic ingenii aciem, ad bona deligenda, et rejicienda contraria — quae virtus ex providendo est appellata Prudentia — quid eo dici, aut⁶
 61 cogitari poterit beatius? Idemque quum coelum, terras, maria, rerumque omnium naturam perspexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid divinum, aeternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantem et regentem paene prehenderit, seseque non unius circumdatum moenibus loci, sed civem totius mundi quasi unius urbis,

4) tentarit — perspexerit. 5) illustratus. 6) cogitari.

50x x0pdx
 x0y0x

agnoverit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu et cognitione naturae, dii immortales! quam ipse se no⁶² scet? quod Apollo praecepit Pythius: quam contemnet; quam despiciet, quam pro nihilo putabit ea, quae vulgo dicuntur amplissima? Atque haec omnia, quasi sepi-^{XXIV.}mento aliquo, vallabit differendi ratione, veri et falsi judicandi disciplina et scientia, et arte quadam intelligendi, quid quamque rem sequatur, et quid sit cuique contrarium. Quumque se ad civilem societatem natum senserit, non solum illa subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua praecepta salutis, et laudis apte ad persuadendum edat suis civibus: qua hortari ad decus, revocare a flagitio, consolari possit afflictos, factaque et consulta fortium et sapientum, cum improborum ignominia, sempiternis monumentis prodere. Quae quum tot res, tantaeque sint, quae inesse in homine perspiciantur ab iis, qui seipsi velint nosse; earum parens est educatrixque sapientia. *Att.* Laudata quidem a te graviter et vere. Sed 7 quorsus haec pertinent? *M.* Primum ad⁶³ ea, Pomponi, de quibus acturi jam sumus: quae tanta esse volumus; non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissi-

7) quorsum.

C

ma. Deinde facio et libenter, et, ut spero, recte, quod eam, cujus studio teneor, quaeque me eum, quicumque sum, effecit, non possum silentio praeterire. *Att.* Vero: facis et merito ⁸ [reapse] fuitque id, ut dicis, in hoc sermone faciundum.

LIBER SECUNDUS.

- I. *Att.* Sed visne, quoniam et fatis jam am-
¹ bulatum est, et tibi aliud dicendi initium fumendum est, locum mutemus, et in insula, quae est in Fibreno, (nam opinor ¹ id illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam, sedentes? *M.* Sanequidem, nam illo loco libentissime soleo uti, sive quid mecum ipse cogito, sive quid aut scribo, aut
² lego. *Att.* Equidem, qui nunc ² potissimum huc venerim, fatiari non queo: magnificasque villas, et pavimenta marmorea, et laqueata tecta contemno. ductus vero aquarum, quos isti nilos et euripos vocant, quis non, quum haec videat, irriserit? Itaque, ut tu paullo ante de lege et jure differens, ad naturam referebas omnia; sic in his ipsis rebus, quae ad quietem animi delectationemque quaeruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis nisi saxa, et montes cogitabam: idque ut face-

8) (et ipse.) 1) *Abest.* id. 2) i. e. praesertim hoc anni tempore §. 3. primum.

rem, et rationibus inducebar tuis, et verbis:) sed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, quum Roma absis, usquam potius esse. *M.* Ego 3
 vero, quum licet plures dies abesse, praefer-
 tim hoc tempore anni, et amoenitatem hanc
 et salubritatem sequor, raro autem licet. Sed
 nimirum me alia quoque causa delectat, quae
 te non attingit ita. *Att.* Quae tandem ista
 causa est? *M.* Quia, si verum dicimus, haec
 est mea, et hujus fratris mei germana patria:
 hinc enim orti stirpe antiquissima sumus: hic
 sacra, hic genus, hic majorum multa vesti-
 gia. Quid plura? hanc vides villam, ut
 nunc quidem est, latius aedificatam patris
 nostri studio: qui quum esset infirma valitudi-
 ne, hic fere aetatem egit in litteris. sed hoc
 ipso in loco, quum avus viveret, et antiquo
 more parva esset villa, ut illa Curiana in Sa-
 binis, me scito esse natum. Quare inest ne-
 scio quid, et latet in animo ac sensu meo,
 quo me plus hic locus fortasse delectet: siqui-
 dem etiam ille sapientissimus vir, Ithacam ut
 videret, immortalitatem scribitur repudiasse.
Att. Ego vero tibi istam justam causam puto, II.
 cur huc libentius venias, atque hunc locum 4
 diligas. Quin ipse, vere dicam, sum illi
 villae amicior modo factus, atque huic omni
 solo, in quo tu ortus et procreatus es. mo-
 vemur enim nescio quo pacto locis ipsis,
 in quibus eorum, quos diligimus, aut admi-
 ramur, adsunt vestigia. me quidem ipsae illae
 nostrae Athenae non tam operibus magnifi-

quam alioquin
 fieri possit

quodam

cis, exquisitisque antiquorum artibus delectant, quam recordatione summorum virorum, ubi quisque habitare, ubi federe, ubi disputare sit solitus: studioseque eorum etiam sepulcra contemplor. quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. *M.* Gaudio igitur, me incunabula paene mea tibi ostendisse. *Att.* Equidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullo ante dixisti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse vestram? numquid duas habetis patrias? an est illa una patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. *M.* Ego mehercule et illi, et omnibus municipibus duas esse censeo patrias: unam naturae: alteram, civitatis: ut ille Cato, quum esset Tusculi natus, in populi Romani civitatem susceptus est. itaque, quum ortu Tusculanus esset, civitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram juris: ut vestri Attici, postquam Theseus eos demigrare ex agris, et in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, et ³ simul phratores iidem et Attici: sic nos et eam patriam dicimus, ubi nati, et illam, qua excepti sumus. sed necesse est, caritate eam praestare, qua ⁴ reipublicae Romanae universae civitas est: pro qua mori, et cui nos totos dedere, et in qua nostra omnia ponere,

3) Sunii erant iidem. 4) reip. nomen universae civitatis est.

et quasi consecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est ea, quae genuit, quam illa, quae exceptit. itaque ego hanc meam esse patriam prorsus numquam negabo. ⁵
Att. Recte igitur Magnus ille noster, me au-III. ⁶
 diente, ⁷ posuit in judicio, quum pro Balbo tecum simul diceret, rempublicam nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conservatores exstitissent: ut jam videar adduci, hanc quoque, quae te procreavit, esse patriam ⁶ tuam. Sed ventum in insulam est. Hac vero nihil est amoenius. ⁷ etenim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, et divisus aequaliter in duas partes latera haec alluit, rapideque dilapsus cito in unum confluit, et tantum complectitur, quod satis sit modicae palaestrae, loci. quo effecto, tamquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim praecipitat in Lirem, et, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen attingi, quum ad multa accesserim, ut vix pede tentare id possim: quod in Phaedro Platonis facit Socrates. *M.* Est vero ita: sed tamen huic ⁷
⁸ amoenitate, quam ex Quinto saepe audio, ⁹ Thyamis Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit. *Q.* Est ita, ut dicis. cave

5) adduntur residua glossae a VV, dd. ex parte iam deletae: dum illa sit major, et haec in ea contineatur. 6) tuam. *Q* Sed 7) ut enim. 8) amoenitati. 9) Thebanus.

enim putes Attici nostri Amaltheo, platanisque illis quidquam esse praeclarius. Sed, si videtur, confidamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, revertamur. *M.* Praeclare exigit, Quinte: (at ego effugisse arbitrabar:) et tibi horum nihil deberi potest. *Q.* Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

M. *A Jove Musarum primordia*, — sicut in Arateo carmine orsi sumus. *Q.* Quorsum istuc. *M.* Quia nunc itidem ab eodem, et a ceteris diis immortalibus sunt nobis agendi
8 capienda primordia. *Q.* Optime vero, frater:
IV. et fieri sic decet. *M.* Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, vim naturamque legis, ne, quum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque vim sermonis ejus, quo jura nobis definienda sint. *Q.* Sane quidem, hercule: et est ista recta docendi ^{via}. *M.* Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed aeternum quiddam, quod univ-
9 sum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientia. Ita principem legem illam et ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte est laudata. est enim ratio mensque sapientis, ad jubendum, et ad deterrendum idonea. *Q.* Aliquoties jam iste locus a te tactus est: sed ante quam ad populares

leges venias, vim istius coelestis legis explana, si placet: ne aëstus nos consuetudinis absorbeat, et ad sermonis morem usitati trahat.

M. A parvis enim, Quinte, didicimus, SI IN JUS VOCAT, ¹ ATQUE EAT, ejusmodi alias leges nominare. sed vero intelligi sic oportet, et ² haec, et alia iussa ac vetita populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, et a peccatis avocandi: quae vis non modo senior est, quam aetas populorum et civitatum, sed aequalis illius coelum atque terras tuentis et regentis dei.

Neque enim esse mens divina sine ratio ¹⁰ ne potest, nec ratio divina non hanc vim in rectis pravisque fanciendis habere; nec, quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes hostium copias in ponte unus assisteret, a tergoque pontem interscindi juberet, idcirco minus, Coclitem illum rem gessisse tantam, fortitudinis lege atque imperio, putabimus: nec si regnante Tarquinio nulla erat Romae scripta lex de stupris, idcirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius vim Lucretiae, Tricipitini filiae, attulit. erat enim ratio profecta a rerum natura, et ad recte faciendum impellens, et a delicto avocans: quae non tum denique incipit lex esse, quum scripta est, sed tum, quum orta est. orta autem simul est cum mente divina. quomobrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum, et ad vetandum, ratio est recta summi Jovis.

1) atque ejusmodi alias l. 2) hoc.

V. Q. Assentior, frater, ut, quod est re-
ctum, verum quoque sit, neque cum litteris,
quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut oc-
II cidat. M. Ergo ut illa divina mens, summa
lex est; item, quum in homine est, perfecta
est in mente sapientis. Quae sunt autem
varie, et ad tempus descripta populis, favo-
re magis, quam re, legum nomen tenent.
omnem enim legem, quae quidem recte lex
appellari possit, esse laudabilem, quibusdam
talibus argumentis docent. Constat profecto
ad salutem civium, civitatumque incolumita-
tem, vitamque hominum quietam et beatam,
inventas esse leges: eosque, qui primum
ejusmodi scita sanxerint, populis ostendisse,
ea se scripturos atque laturos, quibus illi 3 ad-
scriptis susceptisque, honeste beateque vive-
rent: quaeque ita composita sanctaque essent,
eas leges videlicet nominarunt. Ex quo intel-
ligi par est, eos, qui perniciofa et injusta
populis iussa descripserint, quum contra fece-
rint, quam polliciti professique sint, quidvis
potius tulisse, quam leges: ut perspicuum
esse possit, in ipso nomine legis 4 [inter-
pretando] inesse vim et sententiam iusti et
12 juris legendi. Quaero igitur a te, Quinte,
sicut illi solent; Quo si civitas careat, ob
eam ipsam causam, quod eo careat, pro nihi-
lo habenda sit, id estne numerandum in bonis?
Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem ca-
rens civitas, ane ob id ipsum habenda nullo

3) adscitis. 4) sine cancellis.

loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necessè est igitur, legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quod multa perniciose multa pestifere sciscuntur in populis, quae non magis legis nomen attingunt, quam si latrones aliqua confessu suo sanxerint? Nam neque medicorum praecepta dici vere possent, si quae inscii imperitique pro salutaribus mortifera conscripserint, neque in populo lex, cuiuscumodi fuerit illa 5 [etiam si perniciosum aliquid populus acceperit]. Ergo est lex, justorum injustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, et rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quae supplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos. Q. Praeclare VI. intelligo: nec verò jam aliam esse ullam legem puto non modo habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Titias et Apulejas leges 14 107. 157 nullas putas? Q. Ego verò ne Livias quidem. (92.) M. Et recte, quae praesertim uno versiculo senatus, puncto temporis sublatae sint: lex autem illa, cuius vim explicavi, neque tolli, neque abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quae numquam abrogentur. M. Certe, si modo acceptae a vobis duobus erunt.

Sed, ut vir doctissimus fecit Plato, atque idem gravissimus philosophorum omnium, qui princeps de republica conscripsit, idemque separatim de legibus ejus, id mihi credo esse faciendum, ut, priusquam ipsam legem

5) Solummodo etiam uncis includitur.

recitem, de ejus legis ^{av. off} laudē dicam. quod idem et Zaleucum et Charondam fecisse video; quum quidem illi non studii et delectationis, sed reipublicae causa leges civitatibus suis scripserunt. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit esse, persuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. Q.

- 15 Quid, quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timaeus? M. At Theophrastus auctor haud deterior, mea quidem ⁶ sententia melior etiam multo, nominat: commemorant vero ipsius cives, nostri clientes, Locri. Sed si fuit, si non fuit, nihil ad rem. loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc a principio persuasum civibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos, eaque, quae gerantur, eorum geriditione ac numine, eosdemque optime de genere hominum mereri, et, qualis quisque sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri, ^{phor} piorumque et impiorum habere rationem. His enim rebus imbutae mentes, haud sane abhorrebunt ab utili, ⁷ et a vera sententia. Quid est enim verius, quam neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se rationem et mentem putet inesse, in coelo mundoque non putet? aut ut ea, quae vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? quem vero astrorum ordines, quem dierum noctiumque vicissitudines, quem mensium temperatio, quemque ea, quae gignun-
- 6) sententia, meliorem multi nominant. 7) ac.

Ueberlegung

tur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant; hunc hominem omnino numerare qui decet? quumque omnia, quae rationem habent, praestent iis, quae sint rationis expertia, nefasque sit dicere, ullam rem praestare naturae omnium rerum: rationem inesse in ea, confitendum est. Utiles esse autem opiniones has, quis neget, quum intelligat, quam multa firmentur iurejurando, quantae salutis sint foederum religiones? quam multos divini supplicii metus a scelere revocarit? quamque sancta sit societas civium inter ipsos, diis immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus? Habes legis prooemium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo vero, frater: 17 et in hoc admodum delector, quod in aliis rebus, aliisque sententiis versaris, atque ille, nihil enim tam dissimile est, quam vel ea, quae ante dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. M. Vellem fortasse, quis enim id potest, aut umquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est. Quod quidem ego facerem, nisi plane esse vellem meus. quid enim negotii est, eadem, prope verbis iisdem ^{inversis} ~~conversis~~, dicere? Q. Prorsus assentior. Verum, ut modo tute dixisti, te esse malo tuum. Sed jam exprime, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem, ut potero: et, quoniam et locus, et sermo, familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca,

ut in veteribus XII sacratisque legibus; et tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. Eum morem igitur cum brevitate, si potero, consequar. Leges autem a me edentur non perfectae; nam esset infinitum: sed ipsae summae rerum, atque sententiae. Q. Ita vero necesse est, quare audiamus:

VIII. M. Ad divos adeunto caste, pietatem adhibento; opes amovento. Qui secus faxit, deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit deos: neve novos, ⁸ sed ne advenas, nisi publice adscitos, privatim colunto. ⁹ *construdta a patribus delubra* [in urbibus] habento, lucos in agris habento et larum sedes. ritus familiae patrumque servanto, divos, et eos, qui coelestes semper habitati, colunto, et ollos, quos endo coelo merita locaverunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum: ast olla, propter quae datur homini adscensus in coelum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem: earumque laudum delubra sunt; ¹ neve ulla vitiorum sacra sollemnia obeunto. Feriis iurgia amovento, easque in famulis, operibus ^{patris} habento; itaque, ² ut ita cadat, in annuis amfractibus ^{descriptum} est: certasque fruges, certasque bacas sacerdotes publice libanto; hoc certis sacrificiis ac ²⁰ diebus. Itemque alios ad dies ubertatem lactis foeturaeque servanto. ³ Idque ne committi possit, ad eam rem, ⁴ [rationem,] cursus annuos sacerdotes finiunto: quaeque quoique divo decorae grataeque

8) five. 9) sine uncis. 1) nec. 2) ut cadant.

3) Id quod. 4) sine uncis.

sint hostiae, providento? divisque aliis alii sacerdot-
 es, omnibus pontifices, singulis flamines sunt. Vir-
 gines Vestales in urbe custodiunt ignem foci publici
 sempiternum. Quoque haec privatim et publice
 modo ritumque fiant, discunt ignari a publicis sa-
 cerdotibus. Eorum autem duo genera sunt;
 unum, quod praesit caerimoniis et sacris: alte-
 rum, quod interpretetur fatidicorum et vatium
 effata incognita, quum senatus populusque adsci-
 verit. Interpretes autem Jovis optimi maximi,
 publici augures, signis et auspiciis postea vidento,
 disciplinam tenent. Sacerdotes ⁶ *Quineta*, virge 2 I
 taque, et ⁷ *Salutem* populi ⁸ *augurando*: quique
 agent rem duelli, quique popularem, auspicium
 praemonent, ollique obtemperant: divorumque
 iras provident, iisque apparent: coelique ful-
 gura regionibus ⁹ *fatis* temperant: urbemque, et
 agros, et templa liberata et effata habent: quae-
 que augur iniusta, nefasta, vitiosa, dira defixe-
 rit, irrita infectaque sunt: quique non paruerit,
 capital esto. Foederum, pacis, belli, inducia IX.
 rum oratores, fetiales, 5 iudicesve duo sunt.
 bella disceptant. Prodigia, portenta ad Etru-
 scos (et) haruspices, si senatus ⁶ iussit, deferunt:
 Etruriaequae principes disciplinam docent. Qui ⁷ *divis*
⁸ *creverint*, procurant; iidemque fulgu-
 ra atque oblita pianto. Nocturna mulierum sa-
 crificia ne sunt, praeter olla, quae pro populo
 rite fiant; neve quem initiant, nisi, ut assolet
 Cereri, Graeco sacro. Sacrum commissum, quod 22
 neque expiari poterit, impie commissum ⁷ esto:
 quod expiari poterit, publici sacerdotes expianto-

5) abest ve. 6) iusserit. 7) est.

Ludis publicis, ⁸ quoad sine curriculo et sine certatione corporum fiat, popularem laetitiam in cantu et fidibus et tibiis moderanto, eamque cum divum honore iungunto. Ex patriis ritibus optima colunto. Praeter Idaeae matris famulos, eosque iustis diebus, nequis stipem cogito. Sacrum, sacrove commendatum qui cleperit, rapstique, parricida esto. Periurii poena divina, exitium; humana, dedecus. Incestum pontifices supremo supplicio sanciuunto. Impius ne audeto placare donis iram deorum. Caute vota reddunto. Poena violati iuris esto. Quocirca ne quis agrum consecrato, auri, argenti, eboris sacrandi modus esto. Sacra priuata, perpetua manento. Deorum manium iura, sancta sunt. ⁹ Sos leto datos, divos habento: suntum in ollos luctumque minuunto.

- X. *Att.* Conclusa quidem est a te tam magna
 23 *lex, sane quam brevi: et, ut mihi quidem videtur, non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numae, nostrisque moribus. M.* An censes, quum in illis de republica libris persuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum nostram, veterem illam, fuisse optimam, non necesse esse optimaereipublicae leges dare consentaneas?
Att. Immo prorsus ita censeo. *M.* Ergo adeo expectate leges, quae genus illud optimum reipublicae contineant: et, si quae forte a me hodie rogabuntur, quae non sint in nostra republica, nec fuerint, tamen erunt

8) quod. 9) Hos.

manifeste
 fere in more majorum: qui tum, ut lex, va-
 lebat. *Att.* Suade igitur, si placet, istam ²⁴
 ipsam legem ut ego, UTEI (TU) ROGAS, pos-
 sim ¹ dicere. *M.* Ain tandem, Attice, non
 es ² dicturus aliter? *Att.* Proxius, majo-
 rem quidem rem nullam sciscam ³ aliter. in
 minoribus, si voles, remittam hoc tibi. *Q.*
 Atque haec mea quidem sententia est. *M.*
 At ne longum fiat, videte. *Att.* Utinam
 quidem! quid enim agere malumus?

M. Caste jubet lex adire ad deos, animo
 videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit ca-
 stimoniam corporis: sed hoc oportet intelli-
 gi: quum multum animus corpori praestet: obser-
 veturque, ut casta corpora adhibeantur, mul-
 to esse in animis id servandum magis. nam in-
 cestum ³ illud vel asperhione aquae, vel die-
 rum numero tollitur: animi labes nec diuturni-
 tate evanescere, nec annibus ullis elui potest.
 Quod autem pietatem adhiberi, opes amoveri
 jubet, significat, ~~pietatem~~ ^{proby} gratam esse deo,
 sumtum esse removendum. quid est enim,
 quum paupertatem divitiis etiam inter homi-
 nes esse aequalem velimus, cur eam, sumtu
 ad sacra addito, deorum aditu arceamus?
 praesertim quum ipsi deo nihil minus gra-
 tum futurum sit, quam non omnibus patere
 ad se placandum et colendum viam. Quod ²⁵
 autem non ⁴ homo iudex, sed deus ipse vin-
 dex constituitur; praesentis poenae metu re-

1) dicere. 2) dicturus. 3) abest illud. 4) deest homo.

ligio confirmari videtur. Suosque deos, aut
 26 novos, aut alienigenas coli, confusionem ha-
 bet religionum, et ignotas caerimonias 4 [nosse]
 sacerdotibus. nam a patribus acceptos deos
 ita placet coli, si huic legi 5 paruerant ipsi.
 Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec
 sequor magos Persarum; quibus auctoribus
 Xerxes inflammasse templa Graeciae dicitur,
 quod parietibus includerent deos, quibus
 omnia deberent esse patentia ac libera, quo-
 rumque hic mundus omnis templum esset,
 XI. et domus. Melius Graeci atque nostri: qui,
 ut auferrent pietatem in deos, easdem illos,
 quas nos, urbes incolere voluerunt. affert
 enim haec opinio religionem utilem civitati-
 bus: siquidem et illud bene dictum est a Py-
 thagora, doctissimo viro, tum maxime, et
 pietatem, et religionem versari in animis,
 quum rebus divinis operam daremus: et quod
 Thales, qui sapientissimus in septem fuit, ho-
 mines existimare oportere, omnia, quae cer-
 nerentur, deorum esse plena: fore enim
 omnes castiores, veluti qui in fanis essent maxi-
 me religiosi. est enim quadam opinione spe-
 27 cies deorum in oculis, non solum in menti-
 bus. Eandemque ^{rationem} luci habent in
 agris. Neque ea, quae a majoribus prodita
 est cum dominis, tum famulis, posita in fun-
 di villaeque conspectu, religio Larium, repu-
 dianda est. Jam ritus familiae, patrumque
 servare, id est (quoniam antiquitas proxime

4) nostris. 5) paruerint.

accedit ad deos) a diis quasi traditam religio-
 nem tueri. Quod autem ex hominum gene-
 re consecratos, sicut Herculem, et ceteros,
 coli lex jubet, indicat omnium quidem ani-
 mos immortales esse, sed fortium bonorum-
 que divinos. Bene vero, quod Mens, Pie-²⁸
 tas, Virtus, Fides, consecratur manu: qua-
 rum omnium Romae dedicata publice tem-
 pla sunt, ut illa qui habeant (habent autem
 omnes boni) deos ipsos in animis suis collo-
 catos putent. Nam illud vitiosum, Athenis
 quod, Cylonio scelere expiato, Epimenide
 Crete suadente, fecerunt Contumeliae fa-
 num et impudentiae. virtutes enim; non vi-
 tia consecrare decet. Araque ⁶ vetusta est
 in Palatio, Febris: et altera Esquilis,
 Malae Fortunae; detestata⁷que, (quae) omnia
 ejusmodi repudianda sunt. Quod si fingenda
 nomina, ⁷ Vicepotae potius [vincendi] atque
 [potiundi] Statae [standi], cognominaque Statoris,
 et Invisi Jovis: rerumque expetendarum
 nomina, Salutis, Honoris, Op⁸is, Victoriae.
 quoniamque ⁸ idem expectatione rerum bo-
 narum erigitur animus, recte etiam a Calati-
 no Spes consecrata est: Fortunaque sit vel
 Hujusce diei, nam valet in omnes dies, vel
 Respiciens, ad opem ferendam; ⁴ vel Fors, in
 quo incerti casus significantur magis, vel Pri-
 migenia a gignendo, Comes. tum

6) vetus stat. 7) Vicepotae — statastandique co-
 gnomina, St. Absunt cancelli. 8) abest idem.

Desunt pauca.

XII. * Feriarum festorumque dierum ratio in li-
 29 beris quietem habet litium et jurgiorum;
 in servis, operum et laborum: quas compo-
 sitor anni conferre debet 9 ad perfectionem
 operum rusticorum. quod tempus, ut sacrifi-
 ciorum libamenta serventur, fetusque peco-
 rum, quae dicta in lege sunt, diligenter ha-
 benda ratio intercalandi est. quod institutum
 perite a Numa, posteriorum pontificum ne-
 gligentia dissolutum est. Jam illud ex insti-
 tutis pontificum et haruspicum, non mutan-
 dum est, quibus hostiis immolandum cuique
 deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui ma-
 ribus, cui feminis. Plures autem deorum
 omnium, singuli singulorum sacerdotes, et
 respondendi juris, et consuetudinum religio-
 num facultatem afferunt. Quumque Vesta,
 quasi focum urbis, ut Graeco nomine est ap-
 pellata (quod nos prope idem Graecum
 10 [interpretatum] nomen tenemus) complexa
 fit; ei colendae virgines praesint, ut advigi-
 letur facilius ad custodiam ignis, et sentiant
 mulieres in naturam seminarum omnem casti-
 tatem pati.

30 Quod sequitur vero, non solum ad religio-
 nem pertinet, sed etiam ad civitatis statum,
 ut sine iis, qui sacris publice praesint, reli-
 gioni privatae satisfacere non possint. continet
 enim, reipublicae, consilio, et auctoritate
 optimatum, semper populum indigere. De-

9) additur et. 10) sine uncis. Vesta — ἐστία.

^{religiōis} scriptioque sacerdotum nullum ^{justae} religio-
 nis genus praetermittit. nam sunt ad placan-
 dos deos alii constituti, qui sacris praesint fol-
 lemnibus: ad interpretanda alii praedicta va-
 tum; neque multorum, ne esset infinitum,
 neque ut ea ipsa, quae suscepta publice es-
 sent, quisquam extra collegium nosset. Ma-
 ximum autem, et praestantissimum in repu-
 blica jus, est augurum ¹ cum auctoritate con-
 junctum. neque vero hoc, quia sum ipse au-
 gur, ita sentio, sed quia sic existimare nos
 est necesse. Quid enim majus est, si de jure
 quaerimus, quam posse a summis imperiis,
 et summis potestatibus comitiatus et concilia,
 vel instituta dimittere, vel habita rescindere?
 quid gravius, quam rem susceptam dirimi, si
 unus augur alio [DIE] dixerit? quid magnifi-
 centius, quam posse decernere, ut magistratu
 se abdicent consules? quid religiosius, quam
 cum populo, cum plebe agendi jus, aut dare,
 aut non dare? quid? legem, si non jure ro-
 gata est, tollere? ut Titiam decreto collegii;
 ut Livias, consilio Philippi, consulis et augu-
 ris: nihil domi, nihil ² militiae per magistra-
 tus gestum, sine eorum auctoritate posse cui-
 quam probari? *Att.* Age, jam ista video fate-
 orque esse magna: sed est in collegio vestro ³¹
 inter Marcellum et Appium, optimos augu-
 res, magna dissensio: nam eorum ego in li-
 bros incidi: quum alteri placeat, auspicia ista
 ad utilitatem esse reipublicae composita: al-

1) *inferitur* et. *Construas cum aug. aug. conj.*

2) *foris.*

teri disciplina vestra quasi divinare videatur
 prorsus posse. hac tu de re, quaero, quid
 sentias. *M.* Egone? divinationem, quam
 Graeci *μαντινὴν* appellant, esse censeo, et
 hujus hanc ipsam partem, quae est in avibus,
 3 ceterisque signis disciplinae nostrae; quod,
 quum fummos deos esse concedamus, eorum-
 que mente mundum regi, et eorundem be-
 nignitatem hominum consulere generi, et
 posse nobis signa rerum futurarum ostendere,
 33 non video cur esse divinationem negem. Sunt
 autem ea, quae posui, ex quibus id, quod vo-
 lumus, efficitur et cogitur. Jam vero per-
 multorum exemplorum et nostra est plena
 respublica, et omnia regna, omnesque populi,
 cunctaeque gentes, augurum praedictis multa
 incredibiler vera cecidisse: neque enim Poly-
 dii, neque Melampodis, neque Mopsi, neque Am-
 phiami, neque Calchantis, neque Heleni tantum
 nomen fuisset, neque tot nationes id ad hoc tem-
 pus retinuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum,
 Cilicum, maximeque Pisidarum, nisi vetustas
 ea certa esse docuisset. Nec vero Romulus
 noster auspicato urbem condidisset, neque
 Attii Navii nomen memoria floreret tam diu,
 nisi hi omnes multa ad veritatem admirabilia
 dixissent. Sed dubium non est, quin haec
 disciplina, et ars augurum evanuerit jam et
 vetustate, et negligentia. Itaque neque illi
 assentior, qui hanc scientiam negat umquam
 in nostro collegio fuisse; neque illi, qui esse

3) ceterisque — generi. *totus hic locus ulcus est, em-
 plastris opertum, non sanatum.*

etiam nunc putat. quae mihi videtur apud
 majores fuisse dupliciter, ut ad reipublicae
 tempus nonnumquam, ad agendi consilium
 saepissime pertineret. *Att.* Credo, hercle, 34
 ita esse, istiue rationi potissimum assentior.
 Sed redde cetera.

M. Reddam vero, et ^{quod dicitur} ipsa, si potero, XIV.
 brevi. Sequitur enim de jure belli: in quo
 et fuscipiendo, et gerendo, et deponendo,
 jus ^{ut dicitur} ut plurimum valet, et fides: horumque
 ut publici interpretes essent, lege sanximus.
 Jam de haruspicum religione, de expiationi-
 bus, et procurationibus, fatis superque in
 ipsa lege dictum puto. *Att.* Assentior, quo-
 niam omnis haec in religione versatur oratio.

M. At vero, quod sequitur, quomodo aut tu
 assentire, aut ego reprehendam, sane quae-
 ro, Tite. *Att.* Quid tandem id est? *M.* De 35
 nocturnis sacrificiis mulierum. *Att.* Ego ve-
 ro assentior; excepto praesertim in ipsa lege
 sollemni sacrificio ac publico. *M.* Quid ergo
 aget Jacehus, Eumolpidaeque vestri, et au-
 gusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna
 tollimus? non enim populo Romano, sed om-
 nibus bonis ^{nonnullis} firmisque populis leges damus.

Att. Excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati 36
 sumus. *M.* Ego vero excipiam ⁶. nam mi-
 hi cum multa eximia, divinaque videntur
 Athenae tuae peperisse, atque in vitam ho-
 minum attulisse, tum nihil melius illis myste-
 riis, quibus ex agresti immanique vita, ex-

4) deest ipsa. 5) obest ut. 6) ponitur interro-
 gat. onis signum.

- culti ad humanitatem, et mitigati sumus: Initiaque ut appellantur, ita re vera ⁹principia vitae cognovimus: neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi ⁷displiceat in nocturnis, poetae indicant comici. Qua licentia Romae data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adiici fas fuit? *Att.* Tu vero istam Romae legem rogato. nobis nostras ne ademeris.
- XV. *M.* Ad nostras igitur revertor: quibus ³⁷pro diligentissime sancendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initienturque eo ritu Cereri, quo Romae initiantur. Quo in genere severitatem majorum senatus vetus auctoritas de Bacchanalibus, et ³⁸consulum, exercitu adhibito, quaestio animadversioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Graecia ⁸Pagondas Thebanus lege perpetua sustulit. Novos vero deos, et in his colendis nocturnas pervigilationes sic Aristophanes, facetissimus poeta veteris comediae, vexat, ut apud eum Sabazius, et quidam alii dii peregrini iudicati, e civitate eiiciantur. Publicus autem sacerdos, imprudentiam, consilio expiatam metu, liberet; audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atque impiam iudicet.
- ³⁸ Jam ludi publici, quoniam sunt caeva circoque divisi, sint corporum certationes, cursu
- 7) displiceat, innocentes poetae. 8) Diagondas.

et pugilatione, luctatione, curriculisque equorum usque ad certam victoriam in circo 9 [constitutis]: cavea cantus, voce, ac fidi- bus, et tibiis; dummodo ea moderata sint, ut lege praescribitur. assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque mol- les influere, quam varios canendi sonos: quorum, dici vix potest, quanta sit vis in utramque partem. Namque et incitat lan- guentes, et languefacit excitatos, et tum re- mittit animos, tum contrahit; civitatumque hoc multarum in Graecia interfuit, antiquum vocum servare modum: quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum can- tibus: aut hac dulcedine corruptelaque de- pravati, ut quidam putant; aut, quum severi- tas eorum ob alia vitia cecidisset, tum fuit in auribus animisque mutatis etiam huic muta- tioni locus. Quamobrem ille quidem sapien- tissimus Graeciae vir, longeque doctissimus, valde hanc labem veretur. negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum pu- blicarum. Ego autem nec tam valde id ti- mendum, nec plane contemnendum puto. Illa quidem, quae solebant quondam comple- ri severitate jucunda Livianis et Naevianis modis; nunc, ut eadem exultant, cervi- ces oculosque pariter cum modorum flexioni- bus torquent! Graviter olim ista vindicabat vetus illa Graecia, longe providens, quam

9) constitutis (*sine unci*): cavea, cantu.

1) exultent — torquent. *Sine exclamatorionis signo.*

fenfim pernicies illapfa civium animos, malis studiis, malisque doctrinis repente totas civitates everteret: fi quidem illa fevera Lacedaemon nervos juffit, ² quos plures quam feptem haberent, Timothei fidibus demi.

- XVI. Deinceps in lege eft, ut de ritibus patriis
 4⁰ colantur optimi: de quo quum confulerent Athenienfes Apollinem Pythium, quas potiffimum religiones tenerent, oraculum editum eft, eas, quae effent in more majorum. Quo quum iterum veniffent, majorumque morem dixiffent faepe effe mutatum, quaefiviffentque, quem morem potiffimum fequerentur e variis: refpondit, optimum. et profecto ita eft, ut id habendum fit antiquiffimum, et deo proximum, quod fit optimum. Stipem ^{Abundantius} luf-
 tulimus, nifi eam, quam ad paucos dies propriam Idaeae Matris excepimus. implet enim fuperfitione animos, et exhaurit domos. Sacriligo poena eft, neque ei foli, qui facrum abftulerit, fed etiam ei, qui facro commen-
 4^I datum. quod et nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia depofuiffe apud Solos in delubro pecuniam dicitur; et Athenienfis Clifthenes Junoni Samiae, civis egregius, quum rebus timeret fuis, filiarum dotes credidit. Sed jam de perjuriis. de ³ incesto nihil fane hoc quidem loco difputandum eft. Donis impii ne placare audeant deos: Platonem audi-
 ant, qui vetat dubitare, qua fit mente futurus Deus, quum vir nemo bonus ab improbo fe donari velit. Diligentia votorum fati in
 2) quod — haberet in Tim. 3) incestis.

lege dicta est, ac voti ^{in omni libere de quibuslibet profici} sponſio, qua obligamur deo. Poena vero violatae religionis ^{justitiam} justam recusationem non habet. Quid ego hic sceleratorum utar 4 exemplis, quorum sunt plenae tragoediae? quae ante oculos sunt, ea potius attingantur. Etsi haec ^{in 5} commemoratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen, quoniam mihi sermo est apud 5 deos, nihil reticebo: velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius videri, quam grave. * * * * Omnia tum per-XVII. ditorum civium scelere, discessu meo, reli-42 gionum jura polluta sunt: vexati nostri Lares familiares: in eorum sedibus exaedificatum templum Licentiae: pulsus a delubris is, qui illa ferverat. Circumspicite celeriter animo (nihil enim attinet quemquam nominari), qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui illam custodem urbis, omnibus ereptis nostris rebus ac perditis, violari ab impiis passi non sumus, eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, judicia senatus, Italiae, gentium ⁱⁿ denique omnium, conservatae patriae consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini praeclarius? ^{sed in quibus} Quorum scelere religiones tum prostratae, afflictataeque sunt; partim ex illis distracti ac dissipati jacent: qui vero ex iis et horum scelerum principes fuerunt, et praeter ceteros in omni religione impii; non solum 6 vita, cruciati atque cum dedecore, verum etiam sepultura ac justis exse-

4) exemplis? — tragoediae. 5) vos. 6) vita cruciati, atque dedecore.

43 quiarum caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater, et meritas diis gratias ago: sed nimis saepe secus aliquanto videmus evadere. M. Non enim, Quinte, recte existimamus, quae poena divina sit; et opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus. morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione ^{hominum} iudicii, hominum ^{miserias} ponderamus: quae fateor humana esse, et multis bonis viris accidisse. sceleris est poena tristis: et praeter eos eventus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui, nisi odissent patriam, numquam inimici nobis fuissent, ardentibus ^{tum} cupiditate, tum metu, tum conscientia: quid agerent, modo timentes; vicissim contemnentes religiones; iudicia perrupta ab iisdem; corrupta hominum, non deorum. Reprimam jam, et non insequar longius, eoque minus, quo plus poenarum habeo, quam petivi. tantum ponam, ^{erui} ⁷ metui duplicem poenam esse divinam, quod ⁸ consistet et vexandis vivorum animis; et ea fama mortuorum, ut eorum exitium et iudicio vivorum, et gaudio comprobetur.

XVIII. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior: qui, si modo interpretari potuero, his fere verbis utitur: „Terra igitur, „ut focus domiciliorum, sacra deorum omnium est. Quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum autem, et argentum in „urbibus et privatim, et in fanis invidiosa res „est. Tum ebur ex inani corpore extractum, ⁷ erui. ⁸ constaret.

„haud fatis castum donum deo. Jam aes at-
 „que ferrum, duelli instrumenta, non fani.
 „Ligneum autem, quod quis voluerit, uno e
 „ligno dedicato, itemque lapideum, in delu-
 „bris communibus. Textile ne operosius,
 „quam mulieris opus menstruum, color autem
 „albus praecipue decorus deo est ^{et} in cete-
 „ris, tum maxime in textili. tincta vero ab-
 „sint, nisi a bellicis insignibus. Divinissima
 „autem dona, aves et formae ab uno pictore
 „uno absolutae die: itemque cetera hujus ex-
 „empli dona sunt.“ Haec illi placent, sed
 ego cetera non tam ^{restricte} praefinio, vel
 hominum vitiis, vel subsidiis temporum vi-
 ctus. Terrae cultum seignorem suspicor fo-
 re, si ad eam ⁹ utendam, ferroque subiicien-
 dam, superstitionis aliquid accesserit.

Att. Habeo ista. ^{Coll. de Legibus} Nunc de sacris perpe-
 tuis, et de manium jure restat. *M.* O miram
 memoriam, Pomponi, tuam! at mihi ista ex-
 ciderant. *Att.* Ita credo: sed tamen hoc ⁴⁶
 magis eas res et memini, et exspecto, quod
 et ad pontificium jus et ad civile pertinent.
M. Verò: et apertissima sunt istis de rebus et
 responsa et scripta multa: et ego in hoc om-
 ni sermone nostro, quod ad cumque legis ge-
 nus me disputatio nostra deduxerit, tractabo,
 quoad poterò, eius ipsius generis jus civile
 nostrum: sed ita, locus ipse ut notus sit, ex
 quo ducatur quaeque pars juris: ut non diffi-
 cile sit, ¹ Equi paullum modo ingenio possit
 moveri. ² quaecumque nova causa consultatio-
 9) tuendam — subigendam. 1) sine uncis.

ve acciderit, ejus tenere jus, quum ² sciat, a
 XIX. quo sit capite repetendum. Sed jureconfulti,
 47 five erroris obiiciendi causa, quo plura et dif-
 ficiliora scire videantur: five, quod similis
 veri est, ignoratione docendi (nam non solum
 scire aliquid, artis est, sed quaedam ars etiam
 docendi), saepe, quod positum est in una co-
 gnitione, id in infinita dispartiuntur: velut
 in hoc ipso genere, quam magnum illud Scae-
 volae faciunt, pontifices ambo, et iidem juris
 peritissimi? Saepe, inquit Publii filius, ex
 patre audiui, pontificem neminem bonum
 esse, nisi qui jus civile cognosset. totumne?
 quid ita? quid enim ad pontificem, de jure
 parietum, aut aquarum, aut ullo omnino?
 ergo, quod cum religione conjunctum est. id
 autem quantum est? de sacris, credo, de
 votis, de feriis, de sepulcris, et si quid ejus-
 modi est. Cur igitur haec tanta facimus,
 cum cetera perparva sint? De sacris autem,
 qui locus patet latius, haec sit una sententia,
 ut conserventur semper, et deinceps familiis
 prodantur, et, ut in lege posui, perpetua
 sint sacra. Hoc ³ posito, haec jura pontificum
 48 auctoritate consecuta sunt, ut ne morte pa-
 tris familias sacrorum memoria occideret; iis
 essent ea adjuncta, ad quos ejusdem morte
 pecunia venerit. Hoc uno posito, quod est
 ad cognitionem disciplinae satis, innumera-
 bilia nascuntur, quibus implentur juriscon-
 sultorum libri. quaeruntur enim, qui adstrin-
 gantur sacris. Heredum causa justissima est.

2) sciat. 3) additur uno.

nulla est enim persona, quae ad vicem ejus,
 qui e vita emigraverit, propius accedat.
 Deinde, qui morte testamentove ejus tantum-
 dem capiat, quantum omnes heredes. id quo-
 que ordine. est enim ad id, quod propositum
 est, accommodatum. Tertio loco, si nemo
 sit heres, is, qui de bonis, quae ejus fuerint,
 quum moritur, usu ceperit plurimum
 4 [possidendo]. Quarto, si nemo sit, qui ul-
 lam rem ceperit, de creditoribus ejus, qui
 plurimum fervet. Extrema illa persona est, 49
 ut is, qui ei, qui mortuus sit, pecuniam de-
 buerit, neminique eam solverit, 5 proinde
 habeatur, quasi eam pecuniam ceperit. Haec XX.
 nos a Scaevola didicimus; non ita descripta
 ab antiquis. Nam illi quidem his verbis do-
 cebant, tribus modis sacris adstringi: heredi-
 tate: aut si majorem partem pecuniae capiat:
 aut, si major pars pecuniae legata est, si inde
 quippiam ceperit. Sed pontificem sequamur.
 Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, 50
 quod pontifices pecuniam sacris conjungi vo-
 lunt: iisdemque ferias et caerimonias adscri-
 bendas putant. Atque etiam dant hoc Scae-
 volae, quod est partitio: ut, si in testamento
 deducta scripta non sit, ipsique minus cepe-
 rint, quam omnibus heredibus relinquatur,
 sacrisne alligentur. In donatione hoc iidem
 secus interpretantur: et quod paterfamilias
 in ejus donatione, qui in ipsius potestate es-
 set, approbavit, ratum est: quod eo inscien-
 te factum est; si id is non approbat, ratum
 4) sine uncis possidendo. 5) perinde.

- 51 non est. His propositis, quaestiunculae multae nascuntur: quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse facile perspiciat; veluti, si minus quis cepisset, ne sacris alligaretur: ac post de ejus heredibus aliquis exegisset pro sua parte id, quod ab eo, cujus ipse heres esset, praetermissum fuisset: eaque pecunia non minor esset facta cum superiore exactio-
 ne, quam heredibus omnibus esset relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum, sine co-heredibus, sacris alligari. Quin etiam ca-vent, ut, cui plus legatum sit, quam sine reli-
 gione capere liceat, is per aes et libram he-
 redem testamenti solvat, propterea quod eo
 loco res est, ita soluta hereditate, quasi ea pe-
 XXI. cunia legata non esset. Hoc ego loco, mul-
 52 tisque aliis quaero a vobis, Scaevolae, ponti-
 fices maximi, et homines meo quidem iudicio
 acutissimi, quid sit, quod ad jus pontificium
 civile appetatis. civilis enim juris scientia
 pontificium quodam modo tollitis. nam sacra
 cum pecunia, pontificum auctoritate, nulla
 lege, conjuncta sunt. Itaque si vos tantum-
 modo pontifices essetis, pontificalis maneret
 auctoritas: sed quod iidem iuris civilis estis
 peritissimi, hac scientia illam eluditis. Pla-
 cuit P. Scaevolae, et Coruncanio, pontificibus
 maximis, itemque ceteris, qui tantumdem
 6 caperet, quantum omnes heredes, sacris al-
 53 ligari. Habeo ius pontificium. Quid huc
 accessit ex jure civili? partitionis caput scrip-
 tum caute, ut centum numi deducerentur.
 6) caperent.

Inventa est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quod si hoc, qui testamentum faciebat, cavere noluiſſet, admonet jurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. 7 Superiores dicebant, qui quid cepiſſet, adstringi. Rurſus ſacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium jus, et e medio est jure civili, ut per aes et libram heredem testamenti solvant, et eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non eſſet, si is, cui legatum est, ſtipulatus est id ipſum, quod legatum est, ut ea pecunia ex ſtipulatione debeatur, ſitque ea ⁸

54

* * *

doctum hominem sane: cujus fuit Accius per familiaris: ſed meſem, credo extremum anni, ut veteres Februarium, ſic hic Decembrem ſequebatur. Hoſtia autem maxima parentare, pietati ^{XXII.} eſſe adjunctum putabat. Jam tanta religio est ſepulcrorum, ut extra ſacra, et gentem, inferri fas negent eſſe: idque apud majores noſtros A.

55

7) ſuper.

8) *Inſeritur, loco reſarciendo, pannus e Lambiniana fabrica hic: non alligata ſacris. Venio nunc ad manium iura, quae maiores noſtri et ſapientiſſime inſtituerunt, et religioſiſſime coluerunt. Februario autem meſe, qui tunc extremus anni meſis erat, mortuis parentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut ſcriptum a Siſenna eſt, Decembri facere ſolebat. Cuius ego rei cauſam cum mecum quaererem, Brutum reperiēbam idcirco a more maiorum diſceſſiſſe. nam Siſennam video cauſam, cur is verus inſtitutum non ſervavit, ignorare. Brutum autem maiorum inſtitutum temere neglexiſſe, non ſit mihi veriſimile.*

Torquatus in gente Popilia iudicavit. Nec vero tam denicales, quae a nece appellatae sunt, quae ⁹ resident~~ur~~ mortui, quam ceterorum coelestium quieti dies, feriae nominantur, nisi majores eos qui ex hac vita migrassent, in deorum numero esse voluissent. eas in eos dies conferre ¹ jus; ut neque ipsius, neque publicae feriae sint. totaque hujus juris compositio pontificalis magnam religionem caerimoniamque declarat. Neque necesse est edisseri a nobis, quae finis funestae familiae, quod genus ² sacrificij lare vervecibus fiat; quemadmodum os reiectum terrae obtegatur; quaeque in porca contracta jura sint; quo tempore incipiat sepulcrum esse, et religione

56 teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturae genus id fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terrae corpus, et ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. eodemque ritu in eo sepulcro, quod procul ad Fontis aras, regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliā usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. (C. Marii sitas reliquias apud Anienem dissipari iussit Sulla victor, acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset, quam fuit vehemens.

57 Quod haud scio an timens suo corpori posse accidere, primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari.) declarat etenim Ennius de Africano, *hic est ille situs*. Vere nam siti

9) resident. 1) jus, quibus neq. 2) forte legendum: sacri singulare. Cassel. baber, sacri sigilare.

dicuntur ii, qui conditi sunt. nec tamen eorum ante sepulcrum est, quam iusta facta, et corpus ³ ingestum est. et quod nunc communiter in omnibus sepultis ⁴ venit, ut humati dicantur, id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem jus pontificale confirmat. Nam priusquam in os injecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis. Injecta gleba ⁶ (tumulus [et humatus est, et gleba]) vocatur: ac tum denique multa religiosa jura complectitur. Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus esset, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os supra terram non exstaret: porcā heredi esse contractam, et habendas triduum ferias, et porco femina piaculum pati. si in mari mortuus esset, eadem, praeter piaculum et ferias.

Att. Video, quae sint in pontificio jure. XXIII. Sed quaero, quidnam sit in legibus. *M.* Pau-58 ca sane, Tite, et, uti arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad jus sepulcrorum. *Hominem mortuum*, inquit lex in XII, ⁷ *in urbe ne sepelito, neve urito.* Credo vel propter ignis periculum. Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur, sepeliri, sed qui humetur. *Att.* Quid? qui post XII in urbe sepulti sunt, clari viri? *M.* Credo, Tite, fuisse

3) incensum. 4) penitus. 6) tum et illic humatus est, et gleba v. 7) additur tabulis.

aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Publicolae, ut Tuberto, quod eorum posterij jure tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa, soluti legibus, consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non esse jus, in loco publico fieri sepulcrum. nostis extra portam Collinam aedem Honoris: et aram in eo loco fuisse, memoriae proditum est. ad eam quam lamina esset inventa, et in ea scriptum, ⁸ DOMINAE HONORIS: ea causa fuit aedis hujus dedicandae. Sed quum multa in eo loco sepulcra fuissent, exarata sunt. statuit enim collegium, locum publicum non potuisse ⁵⁹ privata religione obligari. Jam cetera in XII, minuendi sumtus, lamentationesque funeris, translata de Solonis fere legibus. *hoc plus, inquit, ne facito. rogum ascia ne polito.* Nostis quae sequuntur. Discebamus enim pueri XII, ut carmen necessarium: quas jam nemo discit. Extenuato igitur sumtu, tribus riciniis, et ⁹ vinculis purpurae, et decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem, *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Hoc veteres interpretes, Sex. Aelius, L. Aclius non satis se intelligere dixerunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebris: L. Aelius, lessum, quasi lugubrem eulationem, ut vox ipsa significat. quod eo magis judico verum esse, quia lex Solonis id

In Just. pag. 14.

⁸) DOMINA. ⁹) vinculis.

ipsum vetat. Haec laudabilia, et locupletibus fere cum plebe communia. Quod quidem maxime e natura est, tolli fortunae dis-
 crim⁶⁰en in morte. Cetera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt. *Homini, inquit, mortuo ne ossa legito, quo post funus faciat.* Excipit bellicam peregrinamque mortem. Haec praeterea sunt in legibus de unctura; quibus *servilis unctura* tollitur, omnisque *circumpotatio*. quae et recte tolluntur: neque tollerentur, nisi fuissent: *ne sumptuosa resperjio*; *ne longae coronae, nec acerbat* praetereantur. Illa jam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod *coronam virtute partam*, et ei, qui peperisset, et ejus parenti, sine fraude esse lex impositam jubet: credoque, quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectique plures sternerentur, *id quoque ne fieret, lege sanctum* est. Qua in lege quum esset, *neque aurum addito*, quam humane excipit altera lex *quod auro dentes vincti estunt; aut in cum illo sepelire, urere, nisi fraude esto.* et simul illud videtote, aliud habitum esse, sepelire, et urere. Duae sunt praeterea leges de sepulcris. quarum altera privatorum aedificiis, altera ipsis sepulcris cavet. Namque *rogum bustumve novum vetat propius sexaginta pedes adjici aedes alienas, invito domino: incendium veretur acerbum.* Quod autem *forum*, id est, vestibulum sepulcri, *bustumve usucapi* vetat, tue-

1) urereve, se.

tur jus sepulcrorum. Haec habemus in Duodecim, sane secundum naturam: quae norma legis est. Reliqua sunt in more: funus ut indicatur, si quid ludorum; dominusque
 62 funeris utatur accenso atque lictoribus. *Honoratorum virorum laudes in concione* ² *memorator; easque etiam cantus ad tibiciem profequitur*: cui nomen neniae: quo vocabulo etiam
 XXV. Graecis cantus lugubres nominantur. Q. Gaudio nostra jura ad naturam accommodari: majorumque sapientia admodum delector.
 M. Sed credo, Quinte, ut ceteros sumtus, sic etiam sepulcrorum modum recte requiri. quos enim ad sumtus progressa jam ista res fit, in C. Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem. Alioquin multa exstarent exempla majorum. Nostrae quidem legis interpretes, quo capite jubentur sumtus et luctum remove a deorum manium jure, hoc ³ intelligunt in primis, sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. Nec haec a sapientissimis legum
 63 scriptoribus neglecta sunt. nam et Athenis jam ille mos a Cecrope, ut ajunt, permanfit, ⁴ ocius terra humandi. quam quum proximi ⁵ jecerant, obductaque terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus et gremium quasi matris mortuo tribueretur, solum autem frugibus expiatum, ut vivis redderetur. Sequebantur epulae, quas inibant propinqui coro-

2) memorentur — cantus — profequatur.
 3) intelligunt, in pr. 4) hoc jus. 5) iniecerant.

nati: apud quas de mortui laude, quum quid veri erat, praedicatum. nam mentiri nefas habebatur. ita iusta confecta erant. ⁶ Postea, ⁶⁴ quum, ut scribit Phalereus, sumtuosa fieri funera, et lamentabilia coepissent, Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem prope verbis nostri decemviri in decimam tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis, et ple-raque illa Solonis sunt. de lamentis ⁷ vero expressa verbis sunt: *mulieres genas ne radunto, neve lessum, funeris ergo, habento.* De sepul- ^{XXVI.} cris autem nihil est apud Solonem amplius, quam, *ne quis ea deleat, neve alienum inferat*: poenaeque est. *si quis bustum* (nam id puto appellari *τὸ μῦθον*) *aut monumentum, inquit, aut columnam violarit, dejecerit, fregerit.* Sed post aliquanto, propter has amplitudines sepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege sanctum est, *ne quis sepulcrum faceret operosius, quam quod decem homines effecerint triduo.* Ne- ⁶⁵ que id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vocant, licebat imponi: nec de mortui laude, nisi in publicis sepulturis; nec ab alio, nisi qui publice ad eam rem constitutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur. habet enim luctum concursus hominum. Quocirca Pittacus omni- ⁶⁶ no accedere quemquam vetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius, increbuisse eam funerum sepulcrorumque magnificen-

6) Posteaquam. Forte legendum verba expressa verbis f.

tiam, quae nunc fere Romae est. quam consuetudinem lege minuit ipse. fuit enim hic vir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed etiam civis e republica maxime, tuendaeque civitatis 7 paratissimus. iste igitur sumtum minuit non solum poena, sed etiam tempore. ante lucem enim iussit efferri. Sepulcris autem novis finivit modum. nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam, tribus cubitis ne altiolem, aut mensam, aut labellum: et huic procurationi certum magi-
 XXVII stratum praefecerat. Haec igitur Athenien-
 67 ses tui. Sed videamus Platonem, qui iusta funerum rejicit ad interpretes religionum. quem nos morem tenemus. de sepulcris autem dicit haec: Vetat ex agro culto, eove, qui coli possit, 8 ullam partem fumi sepulcro: sed, quae natura agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento vivorum recipiat, ea potissimum ut compleatur: quae autem terra fruges ferre, et, ut mater, cibos suppeditare possit, eam ne quis nobis minuat, neve vivus, neve mor-
 68 tuus. Exstrui autem vetat sepulcrum altius, quam quod 9 quini quinque diebus absol-
 verint, nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui, incisam 1 [ne plus] quattuor herois ver-
 sibus; quos longos appellat Ennius. Habemus igitur hujus quoque auctoritatem de se-

7) peritissimus. 8) *Apud Plat. est υννα, sed scrib. τυννα.* 9) quinque diebus homines quinque. 1) *sine cancellis.*

pulcris summi viri: a quo iterum funerum sumtus praefinitur ex censibus, a minis quinque usque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, et reliqua post mortem tranquillitate bonorum, poenis impiorum.

Habetis igitur explicatum omnem, ut ⁶⁹ arbitror, religionis locum. Q. Nos vero, frater, et copiose quidem: sed perge ² cetera. M. Pergam quidem: et quoniam libitum est vobis me ad haec impellere, hodie sermone conficiam, spero; hoc praefertim die. video enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem ejus de legibus, peroratam esse uno aestivo die. Sic igitur faciam, et dicam de magistratibus. id enim est profecto, quod, constituta religione, rempublicam contineat maxime. Att. Tu vero dic, et istam rationem, quam coepisti, tene.

recte.

LIBER TERTIUS.

Marcus. Sequar igitur, ut institui, di- I. vinum illum virum: quem quadam admiratione commotus, saepius fortasse laudo, quam necesse est. Att. Platonem videlicet dicis. M. Istum ipsum, Attice. Att. Tu vero eum nec nimis valde umquam, nec nimis saepe laudaveris, nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem, nisi suum, laudari volunt,

2) inseritur ad.

- concedunt, ut eum arbitrato meo diligam.
M. Bene hercule faciunt. quid enim est elegantia tua dignius? cujus et vita, et oratio consecuta mihi videtur difficillimam illam societatem gravitatis cum humanitate. *Att.* Sane gaudeo, quod te interpellavi, quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. Sed perge, ut coeperas.
- 2 *M.* Laudemus igitur prius legem ipsam veris et propriis generis sui laudibus. *Att.* Sane quidem, sicut de religionum lege fecisti. *M.* Videtis igitur, magistratus hanc esse vim, ut praesit, praescribatque recta et utilia, et juncta cum legibus. Ut enim magistratibus leges; ita populo praesunt magistratus: verique dici potest, magistratum legem esse loquentem; legem autem, mutum magistratum.
- 3 Nihil porro tam aptum est ad jus conditionemque naturae: (quod quum dico, legem a me dici, ¹ [nihil aliud intelligi] volo,) quam imperium, sine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum univrsum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest, nam et hic deo paret, et huic obediunt maria terraeque, et hominum
- II. vita jussis supremas legis obtemperat. Atque,
- 4 ut ad haec ceteriora veniam, et notiora nobis, omnes antiquae gentes regibus quondam paruerunt. quod genus imperii primum ad homines justissimos et sapientissimos defere-

1) sine uncis nihilque aliud int, glossam haec puto
 τξ dici.

batur; idque in republica nostra maxime va-
luit, quoad ei regalis potestas praefuit: deinde
etiam deinceps posteris prodebat; quod et in
his etiam, qui nunc regnant, manet. Qui-
bus autem regia potestas non placuit, non ii
nemini, sed non semper uni parere voluerunt.
Nos autem, quoniam leges damus liberis po-
pulis; quaeque de optima republica sentire-
mus, in sex libris ante diximus: accommo-
dabimus hoc tempore leges ad illum, quem
probamus, civitatis statum. Magistratibus 5
igitur opus est: sine quorum prudentia ac
diligentia esse civitas non potest: quorumque
descriptione omnis reipublicae moderatio
continetur. Neque solum iis praescriben-
dus est imperandi, sed etiam civibus obtem-
perandi modus, nam et qui bene imperat,
paruerit aliquando necesse est: et qui mode-
ste paret, videtur, qui aliquando imperet,
dignus esse. Itaque oportet et eum, qui pa-
ret, sperare, se aliquo tempore imperatu-
rum: et illum, qui imperat, cogitare, bre-
vi tempore sibi esse parendum. Nec vero
solum, ut obtemperent obediantque magi-
stratibus, sed etiam ut eos colant diligentque,
praescribimus, ut Charondas in suis facit le-
gibus. Noster vero Plato Titanum e genere
statuit eos, qui ut illi coelestibus, sic hi ad-
versentur magistratibus. Quae quum ita sint,
ad ipsas jam leges veniamus, si placet. *Att.* 6
Mihî vero et istud, et ordo iste rerum placet.

M. Iusta imperia sunt; iisque cives modeste ac III.
sine recusatione parento. Magistratus nec obedientem

et noxium civem multa, 2 vinculis, verberibusve coercito: ni par, majorve potestas, populusve prohibessit: ad quos provocatio esto. Quum magistratus judicassit, interrogassitve; per populum multae, poenae certatio esto. Militiae ab eo, qui imperabit, provocatio ne esto: quodque is, qui bellum gerat, imperassit, jus, ratumque esto. Minores magistratus, partim juris, plures in 3 plura sunt. Militiae, qui jussi erunt imperant, eorumque tribuni sunt. Domi pecuniam publicam custodiunt: 4 vincula fontium servant: capitalia vindicant: aes, argentum, aurumve publice signant: lites contractas judicant: quodcumque senatus creverit, agunt. Suntque aediles, coeratores urbis, annonae, ludorumque sollemni: ollisque ad honoris amplioris gradum is primus adscensus esto. Censores, populi aevitates, soboles, familias, pecuniasque censent: urbis templa, vias, aquas, aerarium, vectigalia tuent: populi que partes in tribus distribuunt: exim pecunias, aevitates, ordines partunt: equitum, peditumque prolem describunt: caelibes esse prohibent: mores populi regunt: probrum in senatu ne relinquant: bini sunt: magistratum quinquennium habent: reliqui magistratus annui sunt: eaque potestas

8 semper esto. Iuris disceptator, qui privata judicet, judicari jubeat, praetor esto. is juris civilis custos esto. huic potestate pari quocumque senatus creverit, populusve jusserit, tot sunt. Regio imperio duo sunt: iique praeundo, judicando, consulendo praetores, judices, consules appellantur. militiae summum jus habent, nemini parent. ollis salus populi suprema lex esto. Eundem magistratum, ni interfuert decem

9 anni, nequis capito. Aevitatem annali lege servant.

2) vinculis. 3) plera. 4) vineula.

Ast quando duellum gravius, discordiaeve civium escunt, oenus, ne amplius sex menses, si senatus creverit, idem juris, quod duo consules, tenero: isque ave sinistra dicitus, populi magister esto. 5 Equitatumque qui regat, habeto; pari jure cum eo, quicumque erit juris disceptator. Ast quando 6 consul is est 7 [magister populi]; reliqui magistratus ne sunt. Auspicia patrum sunt: ollique ex se produnt, qui comitatu creare consules rite possint. Imperia, potestates, legationes, quum senatus creverit populusve jussit, ex urbe exeunt: duella iusta juste gerunt: sociis parcunt: se, et servos continent: populi sui gloriam augent: domum cum laude redeunt. Rei suae ergo ne quis legatus esto. Plebes, quos pro se contra vim, auxilii ergo, decem creassit, tribuni ejus sunt: quodque ii probibessint, quodque plebem rogassint, ratum esto: sanctique sunt: neve plebem orbam tribunis relinquunt. Omnes magistratus auspicium, judicium-IO que habent: ex quois senatus esto: ejus decreta, rata sunt. ast ni potestas par, majorve probibessit, senatus consulta perscripta servant. Is ordo vitio vacato: ceteris specimen esto. creatio magistratum, judicia, populi jussa, verita, quum suffragio consciscuntur, optimatibus nota, plebi libera sunt. 8 Ast quid erit, IV: quod extra magistratus 9 coerari oesus sit; qui coeret, populus creato, eique ius coerandi dato. Cum populo, paribusque agendi ius esto consuli, praetori, magistro populi, equitumque, eique, quem produnt patres consulum rogandorum ergo, tribunisque, quos sibi plebes rogassit, ius esto cum patribus agendi: iidem, ad ple-

- 5) equitemque. 6) uncis includitur consul.
 7) sine uncis. baud dubie glossa. 8) At se.
 9) coeratore.

bem, quod desus erit, ferunt. Quae cum populo, quae-
 I I que in patribus aguntur, modica sunt. Senatori, qui
 nec aderit; aut causa, aut culpa esto. Loco senator,
 et modo oratio: causas populi teneto. Vis in populo
 abesto. Par, maiore potestas plus valeo. Ast I quid
 turbassit in agendo, fraus auctoris esto. Intercessor
 rei malae, salutaris civis esto. Qui agunt, auspicia
 servanto: auguri parento: promulgata, proposita, in
 aevario 2 condita, agunt; nec plus, quam de singu-
 lis rebus semel consulunt: rem populum docent: do-
 ceri a magistratibus, privatisque patiunt. Privile-
 gia ne irrogant: de capite civis, nisi per maximum
 comitatum, illosque, quos censores in partibus populi
 locassint, ne ferunt: donum ne capiunt, neve dant,
 neve petenda, neve gerenda, neve gesta potestate. Quod
 quis earum rerum migrassit, noxiae poena par est.
 Censores fide legem custodiunt. Privati ad eos acta
 V. referunt; nec eo magis lege liberi sunt. Lex reci-
 tata est. Disce rem, et tabellam jubebo
 I 2 dari,

Q. Quam brevi, frater, in conspectu
 posita est a te omnium magistratuum descri-
 ptio: sed ea paene nostrae civitatis: etsi a te
 paullum allatum est novi. M. Rectissime,
 Quinte, animadvertis. haec est enim, quam
 Scipio laudat in libris, et quam maxime pro-
 bat temperationem reipublicae; quae effici
 non potuisset, nisi tali descriptione magistra-
 tuum, nam sic habetote; magistratibus, iis-
 que, qui praesint, contineri rempublicam,
 et ex eorum compositione, quod cujusque
 Reipublicae genus sit, intelligi. Quae res

1) qui turbassit. 2) cognita.

quum sapientissime moderatissimeque constitu-
ta esset a majoribus nostris, nihil habui, sane
non ³ [modo] multum, quod putarem no-
vandum in legibus. *Att.* Reddes igitur no- ¹³
bis, ut in religionis lege fecisti, admonitu
et rogatu meo, sic de magistratibus, ut dis-
putes, quibus de causis maxime placeat ista
descriptio. *M.* Faciam, Attice, ut vis: et
locum istum totum, ut a doctissimis Graeciae
quaesitum, et disputatum est, explicabo: et,
ut institui, nostra jura attingam. *Att.* Istud
maxime exspecto differendi genus. *M.* At-
qui pleraque sunt dicta in illis libris, quum de
optima republica quaereretur. Sed hujus ¹⁴
loci de magistratibus sunt propria quaedam,
a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoi-
co quaesita subtilius. *Att.* Ain tandem? etiam ^{VI.}
a Stoicis ista tractata sunt? *M.* Non sane, nisi
ab eo, quem modo nominavi, et postea a magno
homine et in primis erudito, Panaetio. Nam
veteres verbo tenus, acute illi quidem, sed non
ad hunc usum popularem atque civilem, de re-
publica differabant. Ab ⁴ Academica fami-
lia magis ista manarunt, Platone principe.
post Aristoteles illustravit omnem hunc civi-
lem in disputando locum, Heraclidesque Pon-
ticus profectus ab eodem Platone. Theophra-
stus vero institutus ab Aristotele, habitavit, ut
scitis, in eo genere rerum, ab eodemque Ari-
stotele doctus Dicaearchus, huic rationi stu-
dioque non defuit. Post a Theophrasto Phale-

3) Deest [modo] genuinum forte, si pro substan-
tivo habeatur. 4) hac Cassel. leg. hac at.

reus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum, otioque, non modo in solem, atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit. Nam et mediocriter doctos magnos in republica viros, et doctissimos homines non nimis in republica versatos, multos commemorare possumus. Qui vero utraque re excelleret, ut et doctrinae studiis et regenda civitate princeps esset, quis facile, praeter hunc, inveniri potest? *Att.* Puto VII. posse, et quidem aliquem de tribus nobis.

15 Sed perge, ut coeperas.

M. Quaesitum igitur ab illis est, placeretne unum in civitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, postea, non tam regni, quam regis vitium, repudiatum est, nomen tantum videbitur regis repudiatum res manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit.

16 bit. Quare nec Ephori Lacedaemone sine causa a Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum, quod in jure positum est, habet consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto tribuno, qui post exstitit, ne id, quod fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare ius quod exstitit, 5 qui eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magistra-

5) additur ipse.

tibus, sed etiam privatis, consuli non parentibus. Q. Magnum dicis malum. nam, ista ¹⁷ potestate nata, gravitas optimatum cecidit, convaluitque jus multitudinis. M. Non est ita, Quinte. non enim jus illud solum superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quo, posteaquam modica et sapiens temperatio accessit, conversa lex in omnes est.

Deest omnium hujus legis capitum explicatio, a principio, usque ad hoc caput, Domum cum l.

Domum cum laude redeunto. Nihil enim, VIII. praeter laudem, bonis atque innocentibus, ¹⁸ neque ex hostibus, neque a sociis reportandum. Jam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quam quemquam legari nisi reipublicae causa. Omitto, quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. In hominibus est hoc fortasse vitium. Sed quaero, quid reapse sit turpius, quam sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo reipublicae munere? quod quidem genus legationis ego consul, quamquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi ⁶ levis tribunus plebis tum intercessisset, sustulisset. tamen minui tempus, et, quod erat infinitum, annum feci.

⁶) levissimus.

ita turpitude manet, diurnitate sublata. Sed jam, si placet, de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. *Att.* Nobis vero placet: sed iis, qui in provinciis sunt, minime placet. *M.* At vero, Tite, si pareant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua dulcius: nec laboriosius molestiusque provincia.

Sed sequitur lex, quae fancit eam tribunorum plebis potestatem, quae in republica nostra: de qua differi nihil necesse est. *Q.* At mehercule ego, frater, quaero, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pessifera videtur, quippe quae in seditione, et ad seditionem nata sit: cujus primum ortum, si recordari volumus, inter arma civium, et occupatis et obsessis urbis locis, procreatum videmus. Deinde quum esset cito ⁷ letatus, tamquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer, brevi tempore recreatus multo [que] taetrius et foedius [natus] est.

*IX.*⁸ Quae enim ille non edidit? qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbavit, miscuit: quum afflixisset principum gravitatem, numquam tamen ²⁰ conquevit. Atque ut C. Flaminium, atque ea, quae jam prisca sunt, relinquam: quid juris bonis viris Ti. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio ante, D. Brutum et

7) ablegatus — creatus; sine uncis quae et natus,
8) Quem.

P. Scipionem consules, quos et quantos viros! homo omnium infimus, et fordidissimus, tribunus plebis C. Curiatius in vincula coniecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus 9 ruinis et emissitiis, quas ipse se projecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se cives, nonne omnem reipublicae statum permutavit? Quid jam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem a se sine ferro potuit respública? Cur autem aut vetera, aut aliena proferam potius, quam et nostra, et recentia? Quis umquam tam audax, tam inimicus nobis fuisset, ut cogitaret umquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunicium exacuisset in nos? quem quum homines scelerati ac perdití, non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris reipublicae perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium, et ad immortalitatem memoriae gloriosum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuisse reperiri, nisi cui ne esse quidem licuisset tribuno. Sed ille quas strages edidit? eas videlicet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona, furor edere potuit impurae beluae, multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Sullam probo, qui tribunis plebis sua lege injuriae faciendae potesta-

9) runis et ficis iis. *Arguantur VV. DD. in v. digladiari. Res ipsa ex historia illius temporis lucem accipit.*

tem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompejumque nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis summisque effero laudibus; de tribunicia potestate taceo. nec enim reprehendere libet, nec laudare possum.

X. *M.* Vitia quidem tribunatus praeclare,
 23 Quinte, perspicis. Sed est iniqua in omni re accusanda, praetermissis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque selectio. Nam isto quidem modo vel consulatus vituperio est, si
 I consulumquos enumerare nolo peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali. Sed bonum, quod est quaesitum in ea, sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis. quis negat? sed vis populi multo saevior, multoque vehementior, quae ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat: populi impe-
 24 tus periculi rationem sui non habet. — At aliquando ¹ incenditur! — Atque idem saepe sedatur, quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo e decem sana mente sit? quin ipsum Ti. Gracchum non solum vetitus, sed etiam sublatus intercessor ² straverat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quod potestatem intercedendi collegae abrogavit: sed tu sapientiam majorum in illo vide. Concessa plebi a patribus ista potestate, arma ce-

1) incenditur; et quidem.

2) perculerat.

eiderunt: restincta seditio est: inventum est
 temperamentum, quo tenuiores cum princi-
 pibus aequari se putarent: in quo uno fuit
 civitatis salus. — At duo Gracchi fuerunt! —
 Et praeter eos quamvis enumeres multos
 3 licet, quum deni creantur, nullos in omni
 memoria reperies perniciosos tribunos: leves,
 etiam non bonos fortasse plures. Invidia
 quidem summus ordo caret: plebes de suo
 jure periculosas contentiones nullas facit.
 Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: 25
 aut plebi re, non verbo danda libertas: quae
 tamen sic data est, ut multis praeclarissimis
 addiceretur, ut auctoritati principum cede-
 ret. Nostra autem causa, quae, optime et xi.
 dulcissime frater, incidit in tribuniciam pote-
 statem, nihil habuit contentionis cum tribu-
 natu. Non enim plebs incitata nostris rebus
 invidit: sed vincula soluta sunt, et servitia
 incitata, adjuncto terrore etiam militari.
 Neque nobis cum illa tum peste certamen
 fuit, sed cum gravissimo reipublicae tempo-
 re: cui si non cessissem, non diuturnum be-
 neficii mei patria fructum tulisset. Atque hoc
 rei exitus indicavit. Quis enim non modo
 liber, sed etiam servus libertate dignus fuit,
 cui nostra salus cara non esset? Quod si is ca- 26
 sus fuisset rerum, quas pro salute reipublicae
 gessimus, ut non omnibus gratus esset: et, si
 nos multitudinis 4 [vis] furentis inflammata

3) licet; — nonnullos — — tribunos? *Vim ver-
bi perniciosos VV. DD. non sunt assecuti.*

4) vis sine cancellis.

invidia pepulisset; 5) tribuniciaque vis in me
 populum, sicut Gracchus in Laenatem, Satur-
 ninus in Metellum, incitasset: ferremus, o
 Quinte frater: consolarenturque nos non tam
 philosophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc fa-
 cere debent, quam clarissimi viri, qui illa ur-
 be pulsi carere ingrata civitate, quam mane-
 re in improba maluerunt. Pompejum vero
 quod una ista in re non ita valde probas, vix
 fatis mihi illud videris attendere, non solum
 ei, quid esset optimum, videndum fuisse, sed
 etiam quid necessarium. sensit enim deberi
 non posse huic civitati illam potestatem:
 quippe quam tantopere populus noster igno-
 tam expetisset, qui posset carere cognita? sa-
 pientis autem civis fuit, causam nec perni-
 ciosam, et ita popularem, ut non posset obli-
 visi, perniciose populari civi non relinquere.
 Scis solere, frater, in hujusmodi sermone, ut
 transferri alio possit, ADMODUM, 6) dici, aut
 XII. PRORSUS ITA EST. Q. Haud equidem af-
 27) fentior, tu tamen ad reliqua pergas velim.
 M. Perseveras tu quidem, et in tua vetere
 sententia permanes. Q. Nunc mehercule.
 Att. Ego sane a Quinto nostro dissentio. Sed
 ea, quae restant, audiamus.

M. Deinceps igitur omnibus magistratibus
 auspicia et iudicia dantur: iudicia, ut esset
 populi potestas, ad quam provocaretur: au-
 spicia, ut multos inutiles comitiatus probabi-

5) si tribunus aliquis. 6) dici. Att. Prors.

les impedirent morae: saepe enim populi impetum injustum, auspiciis dii immortales represserunt. Ex his autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus efficitur, 7 populare[m] sane, neminem in summum locum, nisi per populum, venire, sublata cooptatione censoria. Sed praesto est hujus vitii temperatio, quod senatus lege nostra confirmatur auctoritas. Sequitur enim: *eius decreta rata sunt*. Nam ita se res habet, ut, si senatus, dominus sit publici consilii, quodque is creverit, defendant omnes: et, si ordines reliqui, principis ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit, ex temperatione juris, quum potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus et concors civitatis status, praesertim si proximae legi parebitur. Nam proximum est: *Is ordo vitio careto, ceteris specimen esto*. Q. Praeclara vero, frater, ista lex est, 8 sed et altera, ut vitio careat ordo, et censores quaerat interpretem. Att. Ille vero, etsi est totus tuus ordo, gratissimi, 29 namque memoriam retinet consulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista, Attice. non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere voluerint, haec habetur oratio. Nam quum omni vitio

7) popularem sane nem.

8) et late patet. *Ista referas ad verba eius de q. r. sunt.*

carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem umquam vitii particeps. Id autem difficile factu est, nisi educatione quadam et disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si

30 quid fuerit loci, aut temporis. *Att.* Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiamsi praeterieris, repetam a te istum de educatione et de disciplina locum.

M. Tu vero et istum, *Attice*, et si quem alium praeterii. *Ceteris specimen esto*, quod si est, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum et vitiis infici solet tota civitas: sic emendari et corrigi continentia. Vir magnus, et nobis omnibus amicus, *L. Lucullus*, efferebatur, quasi commodissime respondisset, quum esset objecta magnificentia villae Tusculanae, duo se habere vicinos: superiorem, equitem Romanum; inferiorem, libertinum: quorum quum essent magnificae villae, concedi sibi oportere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Non vides, *Luculle*, a te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus

31 id, si tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret istos, quum videret eorum villas signis et tabulis refertas, partim publicis, partim etiam sacris et religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis ejusdem tenerentur?

XIV. Nec enim tantum mali est peccare principes (quamquam est magnum hoc per se ipsum malum), quantum illud, quod permulti imitato-

res principum existunt. Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescumque summi civitatis viri fuerint, talem civitatem fuisse: quaecumque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam. Idque haud paullo est verius, ³² quam quod Platoni nostro placet, qui, muscorum cantibus, ait, mutatis, mutari civitatum status. Ego autem nobilium vita, victuque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo perniciosius de republica merentur vitiosi principes, quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem: neque solum obfunt, quod ipsi corrumpuntur, sed etiam quod corrumpunt, plusque exemplo, quam peccato nocent. Atque haec lex dilatata in ordinem cunctum, coangustari etiam potest. pauci enim, atque admodum pauci, honore et gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere possunt. Sed haec et nunc satis, et in illis libris tractata sunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus.

Proximum autem est de *suffragiis*: quae ³³ jubeo nota esse *optimatibus, populo libera. Att.* Ita mehercule attendi, nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellent. *M.* Dicam, Tite, et versabor in re difficili, ^{xv.} ac multum et saepe quaesita: suffragia in magistratu mandando, aut reo judicando, ⁹ quin

9) aut lege.

in lege aut rogatione sciscenda, clam, an palam ferre melius esset. *Att.* An etiam id dubium est? *Q.* Vereor, ne a te rursus dissentiam. *M.* Non facies, *Quinte.* nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragiis voce melius, sed, 34 obtineri an possit, videndum est. *Q.* Frater, bona tua venia dixerim, ista sententia maxime et fallit imperitos, et obest saepissime republicae, quum aliquid verum et rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur. Primum enim obsistitur, quum agitur severe: deinde vi opprimi in bona causa, est melius, quam malae cedere. Quis autem non sentit, auctoritatem omnem optimatum tabellariam legem abstulisse? quam populus liber numquam desideravit; idem oppressus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora iudicia de potentissimis hominibus extant ¹ vocis, quam tabellae. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus, quid quisque sentiret, tabella 35 vitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi neque lator quisquam est inventus, XVI. nec auctor umquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariae: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, et fordido. Secuta biennio post Cassia est, de populi iudicio. ea a nobili 1) voces.

homine lata est, L. Cassio, fed, pace familiae dixerim, dissidente a bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de jubendis legibus, ac vetandis, seditiosi atque improbi civis: cui ne re-
 ditus quidem ad bonos, salutem a bonis po-
 tuit afferre. Uno in genere relinqui videba-³⁶
 tur vocis suffragium, quod ipse Cassius exce-
 perat, perduellionis. Dedit huic quoque ju-
 dicio Coelius tabellam, doluitque, quoad vi-
 xit, se, ut opprimeret C. Popilium, nocuisse
 et reipublicae. Et avus quidem noster singu-
 lari virtute in hoc municipio, quoad vixit, resti-
 tit M. Gratidio, cujus in matrimonio foro-
 rem, aviam nostram, habebat, ferenti legem
 tabellariam. excitabat enim fluctus in simpu-
 lo, ut dicitur, Gratidius, quos post filius
 ejus Marius in Aegaeo excitavit mari. Ac
 nostro quidem, quum res esset ad se delata,
 Scaurus consul, Utinam, inquit, M. Cicero,
 isto animo, atque virtute in summa republica
 nobiscum versari, quam in municipali ma-
 luisses! Quamobrem, quoniam non recogno-³⁷
 scimus nunc leges populi Romani, sed aut re-
 petimus ereptas, aut novas scribimus; non
 quid hoc populo obtineri possit, sed quid op-
 timum sit, tibi dicendum puto. Nam Cassiae
 legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore
 lata esse dicitur. Tu, si tabellariam tuleris,
 ipse praestabis. nec enim mihi placet, nec At-
 tico nostro, quantum e vultu ejus intelligo.
Att. Mihi vero nihil umquam populare pla- XVII.

cuit: eamque optimam rempublicam esse duco, quam hic consul constituerat, quae sit in
 38 potestatem optimorum. *M.* Vos demum, ut video, legem antiquastis sine tabella. Sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatem istam largior populo, ut et auctoritate valeant, et utantur boni. Sic enim a me recitata lex est de suffragiis: *Optimatis nota, plebi libera sunt.* Quae lex hanc sententiam continet, ut omnes leges tolleret, quae postea latae sunt, quae tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet. Pontes etiam
 39 lex Maria fecit angustos. Quae si opposita sunt ambitiosis, ut sunt fere, non reprehendo: si valuerint tantum leges, ut ne sint ambitus: habeat sane populus tabellam, quasi vindicem libertatis, dum modo haec optimo cuique, et gravissimo civi ostendatur, ultroque offeratur, uti in eo sit ipso libertas, in quo populo potestas honeste bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum est, ut minus multos tabella condemnet, quam solebat vox, quia populo licere satis est. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiae traditur. Itaque, ut omittam largitione corrupta suffragia, non vides, si quando ambitus fileat, quaeri in suffragiis, quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorum auctoritas retinetur, contentio-
 nis causa tollitur.

Deinde sequitur, quibus jus sit cum populo XVIII.
 lo agendi, aut cum senatu. gravis, et, ut ar-⁴⁰
 bitror, praeclara lex. *Quae cum populo, quae-
 que in patribus agentur, modica sunt*: id est,
 modesta atque sedata. Actor enim modera-
 tur, et fingit non modo mentem ac volunta-
 tes, sed paene vultus eorum, apud quos agit.
 quod in senatu non difficile est. est enim se-
 nator is, cujus non ad auditorem referatur
 animus, sed qui per se ipse spectari velit. huic
 iussa tria sunt: ut adsit; nam gravitatem res
 habet, quum frequens ordo est: ut loco di-
 cat, id est, rogatus: ut modo, ne sit infini-
 tus; nam brevitatis, non modo senatoris, sed
 etiam oratoris, magna laus est in sententia.
 Nec est umquam longa oratione utendum,
 nisi aut peccante senatu, quod fit ambitione
 saepissime, nullo magistratu adjuvante, tolli
 diem utile est: aut quum tanta causa est, ut
 opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel
 ad docendum; quorum generum in utroque
 magnus noster Cato est. Quodque addit,⁴¹
causas populi teneto, est senatori necessarium,
 nosse rempublicam. idque late patet: quid
 habeat militum, quid valeat aerario, quos so-
 cios respublica habeat, quos amicos, quos sti-
 pendarios, qua quisque sit lege, conditione,
 foedere: tenere consuetudinem decernendi,
 nosse exempla majorum. Videtis jam, genus
 hoc omne scientiae, diligentiae, memoriae
 esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto
 potest. Deinceps sunt cum populo actiones: ⁴²

in quibus primum, et maximum, *Vis abesto*. nihil est enim exitiosius civitatibus, nihil tam contrarium juri et legibus, nihil minus civile et humanum, quam, composita et constituta republica, quidquam agi per vim. Parere jubet intercessori: quo nihil praestantius. impediri enim bonam rem melius, quam

XIX. concedi malae. Quod vero actoris jubeo esse fraudem, id totum dixi ex Crassi, sapientissimi hominis, sententia: quem est senatus secutus, quum decrevisset, C. Claudio consule de Cn. Carbonis seditione referente, invito eo, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat concilium, simul atque intercessum, turbarique coeptum sit, dimittere. Quod qui permovet, quum agi nihil potest, vim quaerit. cujus impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud: *Intercessor*

43 *rei malae, salutaris civis esto.* Quis non studioso reipublicae subvenerit, hac tam praecleara legis voce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quae habemus etiam in publicis institutis atque legibus: *auspicia servant, auguri parento.* Est autem boni auguris meminisse, se maximis reipublicae temporibus praesto esse debere: Jovique optimo maximo se consiliarium, atque administrum datum, ut sibi eos, quos in auspicio esse jusserit: coelique partes sibi definitas esse traditas, de quibus saepe opem referre possit. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priva-

2) deest se

tis, magistratibusve audiendis. Tum leges 44
 praeclarissimae de XII tabulis tralatae duae:
 quarum altera privilegia tollit; altera de ca-
 pite civis rogari, nisi maximo comitiatu,
 3 vetat. Nondum natis seditiosis tribunis
 plebis, ne cogitatis quidem, admirandum,
 tantum majores in posterum providisse. in
 privos homines leges ferri noluerunt: id est
 enim privilegium: quo quid est injustius?
 Quum legis haec 4 vis, sit scitum et iustum in
 omnes, ferri de singulis, nisi centuriatis comi-
 tiis, noluerunt. descriptus enim populus cen-
 su, ordinibus, aetatibus, plus adhibet ad suf-
 fragium consilii, quam fuisse in tribus convo-
 catus. Quo verius in nostra causa vir magni 45
 ingenii, summaque prudentia, L. Cotta, di-
 cebat, nihil omnino actum esse de nobis.
 praeter enim quam quod comitia illa essent
 armis gesta servilibus, praeterea neque tribu-
 ta capitis s comitia rata esse posse, neque ulla
 privilegii: quocirca nihil nobis opus esse le-
 ge, de quibus nihil omnino actum esset legi-
 bus. Sed visum est et nobis, et clarissimis vi-
 ris, melius, de quo servi et latrones scivisse
 se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam
 Italiam, quid sentiret, ostendere.

Sequuntur de captis pecuniis, et de ambi-XX.
 tu legis. Quae quum magis judiciis, quam 46
 verbis fancienda sint: adjungitur, *noxiae poe-*

- 3) vetat, nondum initis. 4) vis sit, scitum est.
 5) comitia, rata esse possent.

na par esto, ut in suo vitio quisque plectatur: vis, capite; avaritia, multa; honoris cupiditas, ignominia sancitur. Extremae leges sunt nobis non usitatae: reipublicae necessariae. Legum custodiam nullam habemus. itaque hae leges sunt, quas apparitores nostri volunt: a librariis petimus, publicis litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus. Graeci hoc diligentius: apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi solum litteras (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum observabant, 47 ad legesque revocabant. Haec detur cura censoribus: quandoquidem eos in republica semper volumus esse. apud eosdem, qui magistratu abierint, edant, et exponant, quid in magistratu gesserint: deque iis censores praejudicent. Hoc in Graecia fit, publice constitutis accusatoribus. Qui quidem graves esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est, rationes referri, causamque exponi censoribus: integram tamen legem accusatori iudicioque servari. Sed satis jam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis.

Att. 6 Quid? si nos tacemus, locus ipse non admonet, quid tibi sit deinde dicendum? *M.* Mihiñe? de iudiciis arbitror, Pomponi: 48 id est enim junctum magistratibus. *Att.* Quid? de jure populi Romani, quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? *M.* Quid tan-

6) Absunt verba Quid? — non.

dem hoc loco est, quod requiras? *Att.* Ego-
 ne? quod ignorari ab iis, qui in republica
 versantur, turpissimum puto. Nam, ut modo
 a te dictum est, leges a librariis lego: sic
 animadverto, quosque in magistratibus igno-
 ratione juris sui tantum sapere, quantum ap-
 paritores velint. Quamobrem, si de sacro-
 rum alienatione dicendum putasti, quoniam
 de religione leges proposueras: faciendum ti-
 bi est, ut, magistratibus lege constitutis, de
 potestate, tum de jure disputes. *M.* Faciam 49
 breviter, si consequi potuero: nam pluribus
 verbis scripsit ad patrem tuum M. Junius so-
 dalis, perite, meo quidem judicio, et diligen-
 ter. At de jure naturae cogitare per nos, at-
 que dicere debemus; de jure populi Romani,
 quae relicta sunt, et tradita. *Att.* Sic profe-
 cto censeo: et id ipsum, quod dicitis, exspecto.

F R A G M E N T A.

ex Lib. I.

de legibus.

Lactant. V, 8.] Sicut una, eademque natura mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohaeret, ac nititur; sic omnes homines inter se natura confusi, pravitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos, et subjectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si teneretur, deorum profecto vitam omnes viverent.

Ex Lib. II.

Lact. I, 20.] Magnum, audaxque consilium Graecia suscepit, quod Cupidinum, et Amorum simulacra in gymnasis consecravit.

Ex Lib. V.

Macrob. VI, 4.] Visne igitur, quoniam sol paululum a meridie iam devexus videtur, neque dum satis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, descendamus ad Lirim, eaque, quae restant, in illis alnorum umbraculis persequamur?

Ex incertis libris.

Lact. III, 19.] Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem est allatura statum. nam sine corpore, animo vigente, divina est vita: sensu * carente nihil profecto est mali.

Augustin. *de civit.* D. XXI, II] Octo poenarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exsulium, mors, servitus.

* carenti.

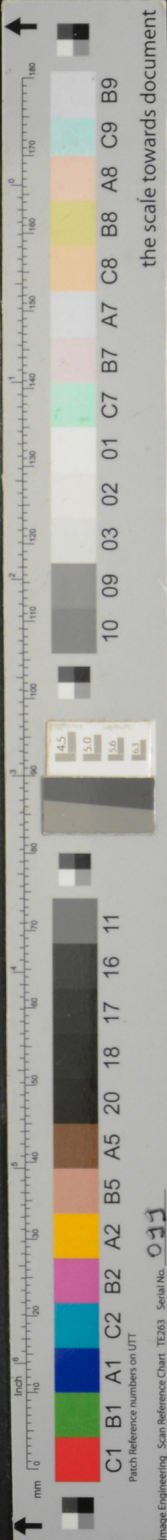
K

Universitäts
Bibliothek
Rostock

http://purl.uni-rostock.de/rostdok/ppn814171974/phys_0102

DFG

the scale towards document

TERTIUS.

Cassio, fed, pace familiae
a bonis, atque omni ru-
ratione aucupante. Car-
bendis legibus, ac vetan-
improbi civis: cui ne re-
nos, salutem a bonis po-
n genere relinqui videba-³⁶
, quod ipse Cassius exce-
. Dedit huic quoque ju-
am, doluitque, quoad vi-
ret C. Popilium, nocuisse
avus quidem noster singu-
unicipio, quoad vixit, resti-
ijus in matrimonio foro-
, habebat, ferenti legem
at enim fluctus in simpu-
atidius, quos post filius
eo excitavit mari. Ac
um res esset ad se delata,
nam, inquit, M. Cicero,
irtute in summa republica
quam in municipali ma-
n, quoniam non recogno-³⁷
opuli Romani, sed aut re-
ut novas scribimus: non
ineri possit, sed quid op-
ndum puto. Nam Cassiae
tus sustinet, quo auctore
Tu, si tabellariam tuleris,
enim mihi placet, nec At-
m e vultu ejus intelligo.
nil umquam populare pla- XVII.